DE TAAL VAN MELIS STOKE.

S. HOFKER.

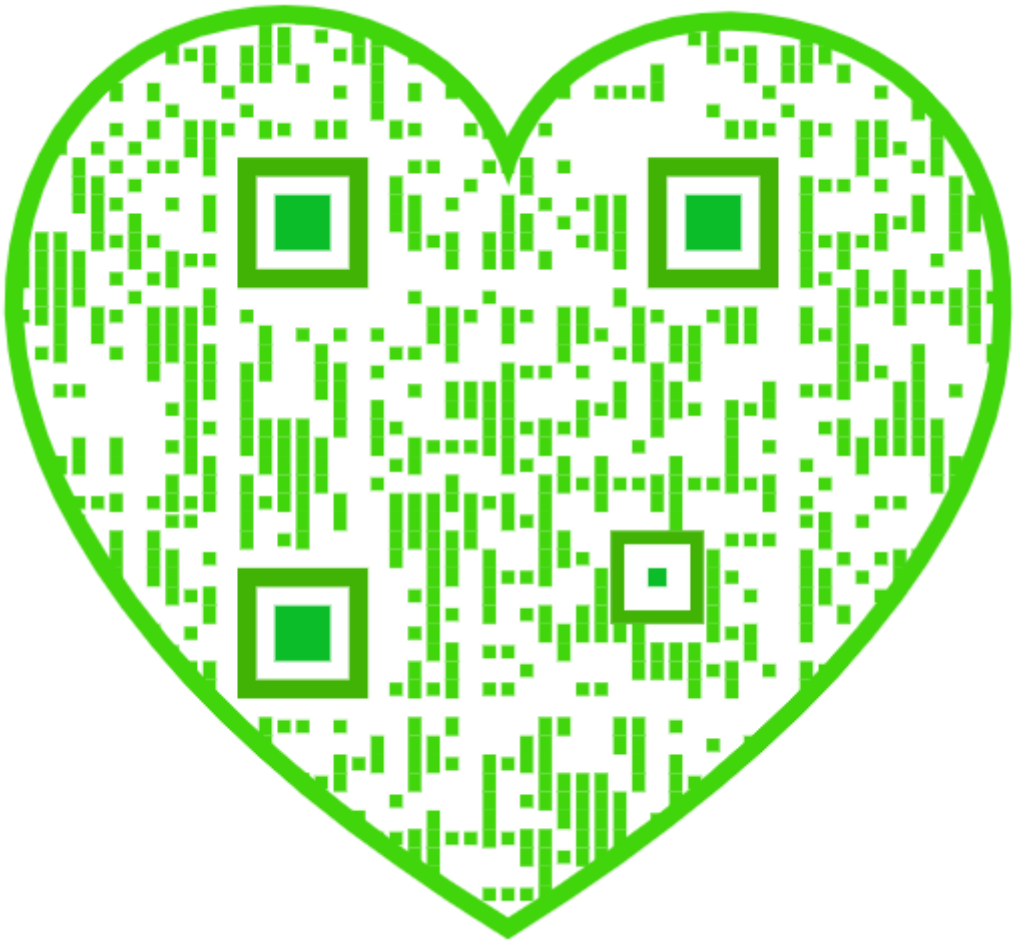

DE TAAL VAN MELIS STOKE.

DE TAAL VAN MELIS STOKE.

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTEREN, AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM, OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS Dr. C. PH. SLUITER, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE, VOOR DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP DONDERDAG 9 JULI 1908 DES VOORMIDDAGS TE 11 UUR, DOOR SUSANNE HOFKER, GEBOREN TE AMSTERDAM. ⁂ ⁂ ⁂ ⁂ ⁂ ⁂ ⁂

M. DE WAAL. — 1908. — GRONINGEN.

AAN MIJN OUDERS.

Bij de voltooiing van mijn proefschrift is het mij een genoegen, te denken aan het vele, dat de Amsterdamsche Universiteit voor mij geweest is, en aan het meerdere, dat zij, bij beter inzicht, voor mij had kunnen zijn. Voor allen dank ik mijn geachten Promotor, Professor J. TE WINKEL, voor zijn onderwijs en voor de welwillende hulp, mij voortdurend bij 't bewerken van mijn proefschrift betoond. Maar eveneens komt mijn oprechte dank toe aan den hoogleeraar BOER en den oud-hoogleeraar KAN voor het van hen genoten onderwijs, terwijl ik hier ook met erkentelijkheid de lessen van wijlen H. C. ROGGE, C. BELLAAR SPRUYT en M. A. VAN MELLE herdenk. Aan de hoogleeraren BRUGMANS en STEINMETZ, wier lessen ik niet meer heb kunnen volgen, betuig ik mijn dank voor hun welwillendheid bij het beoordeelen mijner stellingen.

Eindelijk dank ik den heer bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, die mij langen tijd de handschriften van de Rijmkroniek ten gebruike liet; verder allen, die mij op eenige wijze van dienst zijn geweest, en niet het minst de oudere collega, die geruimen tijd mijn taak als docent verlichtte en aan wie mijn proefschrift een beslissenden stap voorwaarts verschuldigd is.

INHOUD.

Blz.

HOOFDSTUK I. De handschriften 1

HOOFDSTUK II. Het vocalisme van Stoke in verband met de afwijkingen in de handschriften 37

HOOFDSTUK III. Het consonantisme van Stoke in verband met de afwijkingen in de handschriften . 91

HOOFDSTUK IV. Stoke's taal. Zijn afkomst 94

HOOFDSTUK I.

DE HANDSCHRIFTEN.

Wij bezitten van de zoogenaamde Rijmkroniek van Melis Stoke drie volledige handschriften, A, B en C, en drie fragmenten, n.l. dat van Clarisse, dat van Bormans en dat van Serrure. De volledige codices zijn het eigendom van de Koninklijke Bibliotheek, en worden in druk het best — hoewel nog onvoldoende — gekend uit de nieuwste editie van onze Kroniek, n.l. die van Brill. Hs. A is geschreven door Wouter den Clerc; hs. C door Mattheus Gerardus, prior te Naaldwijk, in 't jaar 1390. Van B is niets bekend. Alleen hs. A bewaart ons den naam van Melis Stoke, in de opdracht aan het slot. Het zoogenaamde fragment van Clarisse, bevattende de regels 993 tot 1580 van het derde boek (ed. Brill)[1]), berust op de Bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden (Catalogus no. 133), doch is door mij gebruikt naar den afdruk, dien Clarisse ervan geeft in de Verhandelingen dier Maatschappij (II. 2. 1818, pag. 242—277). Waar dat van Bormans (Boek VI r. 359—510, ed. Brill) in handschrift te vinden is, heb ik niet gewaar kunnen worden; ik gebruikte den

[1]) Zie echter pag. 33.

afdruk in de Comptes—Rendus des séances de la Commission Royale d'histoire (II. Serie, T. VI, 1854, pag. 99—106). Dat van Serrure eindelijk (Boek VIII r. 90—100, 135—142, 173—180, 216—226, ed. Brill) berust op de Universiteitsbibliotheek te Gent en is mij bekend uit: Jhr. Mr. Napoleon de Pauw, Middelnederlandsche Gedichten en Fragmenten II (Gent 1903), bl. 272 vlg. (vgl. Mr. S. Muller, Lijst van N. Nederl. Kronijken, bl. 11). [1])

Verder wordt nog één, nu onbekend, handschrift genoemd in de kantteekeningen van de oudste uitgave, door Douza bezorgd in 1591.

Wat de volledige uitgaven der kroniek betreft, kan men zich bepalen tot die van Brill, verschenen in 1885 in de Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht. Zij berust voornamelijk op handschrift A, dat door Brill over 't algemeen zéér nauwkeurig is afgedrukt. Zij geeft verder varianten van de beide andere handschriften en tevens van de fragmenten van Clarisse en Bormans, doch deze opgaven zijn onvoldoende voor een nauwkeurig taalkundig onderzoek. [2]) Zij bestrijdt eindelijk — en met goed gevolg — in een uitvoerige inleiding den vorigen uitgever, Balthasar Huydecoper, die zonder voldoenden grond groote stukken, voornamelijk van handschrift A, als interpolaties had verworpen. Aan het slot van deze inleiding geeft Brill meteen een kort overzicht van Stoke's uitgaven, te weten die van Douza en Spieghel (1591, 2e druk 1620), de slechte editie van Alkemade (1699) en die van Huydecoper (1772).

---

[1]) De Pauw *zegt niet*, dat 't door hem meegedeelde fragment dat van Serrure is, doch men kan dit als zeker beschouwen. Vgl. pag. 34. 36.

[2]) Aan de volgende studie liggen dan ook de handschriften A, B en C zelf, niet de druk van Brill, ten grondslag.

De volgende studie stelt zich ten doel om met behulp van de taalvormen der nog in ons bezit zijnde codices het karakter van Stoke's taal zoo nauwkeurig mogelijk te bepalen en daarmede zijn afkomst op te helderen. Daarvoor is 't echter wenschelijk, allereerst de verhouding der handschriften, en daarmee de waarde van ieder van hen, opnieuw te onderzoeken, want ongetwijfeld heeft Brill in zijn inleiding daarover nog niet het laatste woord gezegd.

De volledige manuscripten — A aan den eenen, B en C aan den anderen kant — vertoonen belangrijke verschillen. Vaak wordt een breed verhaal van A in B en C door een beknopte mededeeling vervangen. Soms ook staat in B en C een uitweiding, die A mist. Eindelijk vindt men, hoewel in het eerste boek alle drie de handschriften het werk aan Floris V hebben opgedragen, in hs. A aan het slot nog eens een nieuwe opdracht aan graaf Willem III, waarin ons de naam van den schrijver wordt vermeld.

Brill stelt nu de zaak aldus voor:

Tijdens de regeering van Floris V is Melis Stoke begonnen het oude Chronicon Egmondanum te vertalen en voort te zetten. Hij droeg dit werk op aan den graaf met de woorden:

> Dese pine ende dit ghepens
> Sendic u, heer grave Florens (I 27)

of volgens B en C:

> Gheve ic den grave Florens.

Doch na Floris' dood vervolgde hij niet alleen zijn kroniek, maar *herzag* die geheel, om haar ten slotte op te dragen aan graaf Willem III.

Deze geheel herziene redactie is zéér zuiver bewaard in handschrift A, ja zelfs is dit „een afschrift van 's graven eigen exemplaar." Maar handschrift C bewaart op zijn

beurt het oorspronkelijk voorkomen der kroniek, weliswaar vervolgd tot op graaf Willem III, maar *niet* herzien om 't dezen aan te bieden, zoodat dan ook in dit handschrift de opdracht aan den graaf ontbreekt. Handschrift B bewaart in 't geheel niets, want 't is volgens Brill een afschrift van C.

Met andere woorden:

Alle redactieverschillen zijn van Stoke zelf afkomstig. Hijzelf gaf twee edities van zijn werk, de eerste aanvankelijk opgedragen aan Floris V, doch na diens dood voortgezet, de tweede bestemd voor Willem III. Beide edities zijn ons volkomen getrouw bewaard, de eerste in B en C, de tweede in A.

Deze op zichzelf gewaagde veronderstelling dient met deugdelijke bewijzen te worden gestaafd. Heeft Brill die bewijzen geleverd?

Daar er in het werk twee opdrachten voorkomen — de eerste bewaard in alle handschriften, de tweede met Stoke's eigen naam —, en daar het, ondanks de eerste opdracht aan Floris V, de geschiedenis van Holland tot lang na diens dood voortzet, moet men inderdaad aannemen, dat 't in twee of meer perioden is geschreven, en kan *misschien* bij de tweede opdracht het geheele werk door den schrijver zijn herzien. Doch iets geheel anders is het, de *ons bekende* redactieverschillen te verklaren uit die *mogelijke* herziening. Voor dit tweede deel van zijn stelling beroept Brill zich op den inhoud (een enkele maal op den vorm) van ieder der fragmenten, die hetzij aan A alleen, hetzij uitsluitend aan B en C behooren. Hij behandelt ze stuk voor stuk, en ziet telkens zijn meening bevestigd, dat Stoke in hs. A. de verandering *moest* aanbrengen, om zijn woorden juister of voor den jongen graaf geschikter te maken. Men dient dus dit pleidooi te volgen, en na te gaan of hij juist heeft gezien. Bewijst hij *niet*, dat A een door Stoke

zelf verbeterde uitgave van BC vertegenwoordigt, dan verliest de heele veronderstelling, dat onze redactieverschillen aan Stoke zelf te danken zijn, haar grond. Immers men kan òòk niet aannemen, dat omgekeerd BC een herziening van A is: de bejaarde Stoke zou dan òf na òf gelijktijdig met de opdracht aan Willem III zijn geheele kroniek voor het publiek hebben herzien en in 't algemeen bekort (met uitzondering van eenige uitweidingen en van een ongunstiger karakterschets van Jan II, die hij juist zou hebben ingevoegd), en voor die herziening moeten wij dan motieven vinden in dezelfde redactieverschillen, waaruit Brill ons het omgekeerde tracht te bewijzen — onwaarschijnlijkheden genoeg, om een dergelijk onderzoek niet eens te beginnen. Met het onvoldoende bevinden van Brill's betoog zouden wij dus opnieuw staan voor de natuurlijker vraag: *welke* redactie is van Stoke, of in hoeverre is *ieder* van de twee getrouw aan het *ééne* origineel.

Nu komt het mij voor, dat Brill's bewijsvoering inderdaad heel zwak is. Mijn weerlegging verdeel ik in twee helften: de eerste bevat de punten, waar de zwakheid van het betoog in 't oog springt, de tweede de meer belangrijke overwegingen.

1°. Geheel onvoldoende is zeker het als bewijs aangevoerde in de volgende gevallen:

a. (Vgl. Inleiding, blz. XVI). A verhaalt (III 587—707) in den breede den dood van Floris IV op het tornooi te Corbie, B en C hebben slechts een korte vermelding, en laten dan volgen:

> Nu legwi van den grave neder
> Ende keren ter materien weder
> Van den jongen Vrederike.

Dergelijke regels nu vindt men vaak na een lange uitweiding. Dus, zegt Brill, is het verhaal eerst wèl door

Stoke verteld, toen (in redactie BC) uitgeworpen, ten slotte in redactie A weer opgenomen! Een zoo gewrongen redeneering kan eerder bewijzen, dat Brill ongelijk, dan dat hij gelijk heeft.

b. (Vgl. Inleiding, blz. XVII). B en C noemen in het 3e boek als kind van graaf Floris IV alleen zijn zoon Willem, A vermeldt ook diens broeder Floris en hun beide zusters (A III 707—726, en de parallele plaats in BC). Brill meent te zien, dat in A het vroegere, onvolledige bericht verbeterd is. Maar evengoed kan een latere afschrijver het onnoodig hebben gevonden de andere, minder bekende kinderen te vermelden.

c. (Inl. blz. XVII). Parallel met A III 733—743, waar we lezen:

> Doe hem de keiser Vrederic sette
> Om der heiligher kerken lette
> Ende tachterne tgeestelike goet,
> Doe was enz.,

hebben B en C:

> Keiser Vrederic sette hem jeghen
> Der heiligher kerken, als nu pleghen
> Vele lieden enz. [1]).

Brill zegt, dat Stoke klaarblijkelijk in A voorzichtiger is geworden. Doch het kan ook zijn, dat de afschrijvende clerc het nuttig oordeelde, zich wat scherper uit te drukken met 't oog op „vele lieden" van zijn tijd.

d. (Inl. blz. XVIII). Stoke zou later ingelascht hebben het verhaal van den valschen Vrederic (alleen te vinden

---

[1]) Brill's aanhalingen gaan verder en pleiten volgens hem ook nog voor Stoke's meerdere zelfstandigheid in hs. A, doch hij vergist zich in de verklaring der woorden.

in handschrift A, boek III 769 vlgg.), als belangrijk genoeg om nog vermeld te worden. Maar even goed kan het in de redactie BC, als onbelangrijk of onwaarschijnlijk, geschrapt zijn.

e. (Inl. blz. XXI). De verovering van Aken door Willem II (III 887—995) staat in A veel uitvoeriger dan in B en C; Stoke zou ze dus later nauwkeuriger vernomen hebben. Maar redactie BC kan het wel wat wijdloopige verhaal ook hebben bekort.

f. (Inl. blz. XXVI). B en C hebben na III 1372, 1378 en 1380 telkens eenige regels meer dan A — woorden van gravin Margareta tot den graaf van Anjou. Die na 1372 noemt Brill een herhaling van 't vorige — wat niet waar is, die na 1380 noemt hij duister — wat ook niet waar is. Dus vervalt de reden waarom Stoke ze zou hebben uitgeworpen. De regels na 1372 worden niet door Brill genoemd.

g. (Inl. blz. XXIX). Na IV 292 hebben B en C een lange, eenigszins duistere uitweiding over valsche hovelingen. Nu moet Stoke die onderdrukt hebben in A, omdat in later tijd het hof veranderd, en zijn stelling aldaar beter verzekerd *zal zijn geweest.* Wie bewijst dat?

h. (Inl. blz. XXXIX). B en C hebben in boek IV na regel 826 zes regels, die Brill zelf noode in A ziet verdwijnen. Ze zijn niet bepaald noodzakelijk, maar maken wel de hoogere waarde van trouwe onderdanen boven 't bezit van geld nog duidelijker.

i. (Inl. blz. LXII). In B en C wordt (VIII na 790) de Hollandsche openhartigheid geroemd tegenover de grootspraak der Vlamingen. (De schrijver schijnt zich onder de Hollanders te rekenen.) Brill wil, dat deze beschuldiging later onderdrukt is, omdat in 1306 een vrede was gesloten. Men kan echter vragen: schreef Stoke dit inderdaad na 1306? en: zou de verhouding zóó geweest zijn, dat een schrijver — zij 't dan ook een uit en voor de officieele

kringen — zich een dergelijke opmerking niet veroorloven kon? Een weinig verder (832) begint een stuk, dat in de drie handschriften voorkomt en dat ook lang niet vriendelijk is.

2°. De punten die meer de aandacht verdienen zijn m. i. deze:

a. (Inl. blz. XXVI). Op het einde van 't derde boek geven B en C hun verwondering te kennen, dat men graaf Willem II zoo onbeschermd vooruit liet rijden — in A ziet men daarvan niets. Dus, zegt Brill, heeft Stoke, later voorzichtiger, een onbewijsbare verdenking onderdrukt. Dit is nu wel wat boud gesproken, maar zeker is deze plaats de overdenking waard. We staan tusschen twee mogelijkheden: A heeft geschrapt, of B en C hebben hier een interpolatie. A (hetzij dan Stoke, *hetzij een afschrijver*) kan geschrapt hebben met 't oog op zekere personen van zijn kennis; redactie BC kan een later onder het volk gemompeld gerucht hebben opgeteekend — mij althans schijnt in dit geval een interpolatie ook wel aannemelijk [1]). Intusschen, het door Brill te leveren bewijs is *niet* geleverd: twee andere onderstellingen zijn even mogelijk als de zijne: de afschrijver die schrapte en de afschrijver die invoegde.

b. (Inl. blz. XLIV.) In boek IV (1307 vlgg.) spreekt Stoke over de verkeerde gewoonte, om aan wien dan ook de misdaden aan te rekenen, niet door hemzèlf, maar door zijn bloedverwanten gepleegd. In B en C luidt deze plaats zoo:

> Nochtan sone is nyement vroeder,
> Die dat verwijt iement goeder,
> Dat sijn maech hevet misdaen,

---

[1]) Over de bezwaren tegen 't aannemen van interpolaties in middelnederlandsche handschriften *in 't algemeen* vgl. blz. 10.

Die selve soude eer anegaen
Die doot, eer hem dat ghesciede,
Dat hiere yet toe dede of riede.
Die goede ne sijns dargher niet,
Al es den quaden dit ghesciet, enz.

Volgt een vergelijking met de goede en de gevallen engelen, die aldus eindigt:

Onse here heeftse (d. i. de goede engelen) te leder niet,
Dat den anderen dat is ghesciet,
Want si doen al sine ghebot.

In A daarentegen vindt men onmiddellijk na den regel:

Dat hire iet toe dede of riede,

den volgenden:

Of iet hoorde na haer ghebot.

Brill maakt de opmerking, dat deze regel niet goed past bij 't voorgaande, en inderdaad hangt 't woord „haer" vrij wel in de lucht: de „verraders" zijn 't laatst genoemd in regel 1306. Maar een duidelijk motief, waarom *Stoke zelf* de heele gelijkenis later verworpen zou hebben, ontbreekt ook hier.

c. (Inl. blz. XLIX). In boek V na 660 vindt men alleen in B en C het stuk waarin Guy van Henegouwen en heer Daenkijn van Oerscot als zegslieden genoemd worden van het even te voren omtrent Wolfert van Borselen meegedeelde. Er wordt in verteld hoe volgens die beide heeren Wolfert van Borselen wel degelijk medeplichtig was aan de samenzwering tegen Floris V, en vervolgens wordt het beleg van Middelburg uitgebreider besproken dan in hs. A — op een wijze echter, die in den samenhang niet heel goed past (Inl. blz. LI).

Nu zou volgens Brill de beschuldiging tegen Wolfert later misschien onderdrukt zijn „omdat de zaak hem in vertrouwen was meegedeeld", dezelfde reden, waarom hij ook „vroeger gezwegen had" (ibid.). Ik vermoed, dat Brill hier doelt op de regels, die in zijn uitgave luiden:

> Dit waren die zegghers mijn:
> Want ict van hem heb ghehoert,
> Daer om heb ict stille ghesweghen,

doch in werkelijkheid (in beide handschriften):

> Dit waren die zegghers mijn:
> Want ict van hem heb ghehoert,
> Daer om heb ict *ghebrocht voert*,
> *Anders had ics* stille ghesweghen.

Met 't herstel van de plaats vervalt m. i. de reden die Brill — trouwens aarzelend — voor het weglaten van de beschuldiging opgeeft: er wordt noch van een vroeger zwijgen, noch van een vertrouwelijke mededeeling gesproken.

Wat echter het onderstelde bekorten (in hs. A) van het beleg van Middelburg betreft, merkt Brill op, dat Stoke misschien later reden heeft gehad om de Middelburgers niet al te zeer te prijzen en dat hij zeker zelf gezien heeft, hoe slecht het laatste gedeelte van ons fragment in den samenhang paste. Een bewijs is dit niet, maar een goed motief voor de verandering is 't zeker, en een andere oplossing voor de zaak te vinden is niet gemakkelijk. Liet een afschrijver 't stuk weg, omdat hij het slecht vond? Dat zou minstens een ongewoon feit zijn. Voegde dan een andere afschrijver het in? Maar een interpolatie aan te nemen in een middelnederlandsch handschrift, zonder de vermoedelijke aanleiding die daartoe bestond te kunnen gissen, is ook bedenkelijk: het is met die handschriften niet als met de klassieke, waar aanteekeningen in margine

een doorloopende aanleiding tot inlassching vormden, terwijl de levendige handel, die in deze soort van handschriften bestond, allicht ook den een of ander verleidde tot het te koop aanbieden van een „vollediger" exemplaar[1]). Ons fragment levert dus een ernstige moeilijkheid, nog temeer, daar men het laatste deel ervan moeilijk kan scheiden van het eerste, en men dus òf met het slechte stuk ook de mededeeling van Stoke's voorname zegslieden verwerpt, òf veronderstelt, dat een stuk met zoo afwisselenden inhoud in zijn geheel later zal zijn geschrapt.

d. (Inl. blz. LXII). In B en C vindt men in 't achtste boek (na regel 382) een stuk, waarvan de inhoud reeds behandeld is onder Brill's zwakkere opmerkingen (zie blz. 7 *i*), doch waarvan iets in den vorm toch meer aandacht verdient.

In A luidt de plaats (die handelt over een verlies der Vlamingen, te danken aan de burgers van Zierikzee) aldus:

> Ic waent de porters lettel claghen:
> Want si haddens haer ghevoech,
> Daer men den menighen nedersloech.

En in B en C volgt na den tweeden regel dadelijk de aanhef van hun eigen stuk:

> O Vlaendren es di dit ghenoech,
> Dattu nemes sulc avontuere?

Inderdaad ziet hiernaast de 3e regel in A er wel wat overbodig uit. Doch als eens het stuk over de Vlamingen in A geschrapt was door een afschrijver (de taal van A is nogal Vlaamsch gekleurd!), die daardoor een rijmregel te kort kwam, en nu „Daer men den menighen nedersloech" invoegde?

---

[1]) Mondelinge mededeelingen van Prof. Te Winkel.

e. (Inl. blz. LXXXIII). In B en C is de karakterschets van Jan II uitvoeriger dan in A (vgl. X na 770), maar die meerdere uitvoerigheid is niet in het voordeel van den graaf. Als Brill dus zegt, dat Stoke met 't oog op het aanbieden van zijn werk aan Willem III diens vader in hs. A met meer zachtheid beoordeelde, dan zegt hij op zichzelf zeker niets onwaarschijnlijks. Doch ook een ander kan die minder aangename woorden later hebben weggelaten, misschien heeft Stoke zelf zijn blijkbare vrijheid tegenover Willem III (zie de opdracht!) inderdaad zoover gedreven, dat hij onbewimpeld over de te groote goedigheid en de zwakheid van diens vader sprak. En ten derde kan een afschrijver, die met graaf Jan weinig ophad, de tweede beschrijving hebben ingevoegd. Alweer dus: geen *bewijs* levert Brill ons.

Alles samenvattende komen we tot het inzicht, dat Brill nergens voor zijn stelling afdoende gronden aanvoert; hoogstens heeft hij in een enkel geval de eenvoudigste oplossing van één moeilijkheid (blz. 10 *c*), en zelfs daar is die oplossing niet voldoende om het *heele* redactieverschil te verklaren (ibid. aan 't slot). Bijgevolg blijft voor ons bestaan de vraag, reeds op blz. 5 gesteld: Welke redactie is van Stoke, of in hoeverre is ieder der twee trouw aan 't eene origineel?

Om deze vraag afdoende te beantwoorden, dient men meer studie te maken van den inhoud der kroniek en in 't bizonder van de aan slechts één redactie behoorende gedeelten, dan ik heb kunnen doen. Ik merk alleen het volgende op:

In 't algemeen kan men met meer waarschijnlijkheid weglatingen aannemen dan interpolaties. Tegen deze laatste toch bestaan bij dit werk de bezwaren op blz. 10 genoemd, terwijl voor de eerste altijd veel aanleiding is: de afschrijver

vond een of andere mededeeling niet meer noodig; iets stuitte hem of kon anderen hinderlijk zijn; of hij sloeg bij ongeluk iets over.

Toch zijn er eenige fragmenten, die wel voor 't aannemen van interpolatie in aanmerking komen. Zoo misschien in hs. A. 't tornooi van Corbie (A III 587—707, vgl. blz. 6 *a*), een lang, min of meer romantisch verhaal, midden in een feitenopsomming, die er op schijnt te wijzen dat de schrijver hier niet over veel bronnen beschikte.[1]) En in redactie BC kan men wijzen op de passage, waar aan 't gevolg van Willem II verweten wordt, dat ze hun heer onbeschermd lieten (boek III aan 't slot, vgl. blz. 8 *a*), en misschien op de tweede karakterschets van Jan II (boek X na 770, vgl. blz. 12 *e*). Verder vindt men bedenkelijke dingen (naast authentiek uitziende mededeelingen) in BC V na 660, over 't beleg van Middelburg (vgl. blz. 9 *c*). Beslist verwerpelijk is eindelijk één plaats in hs. A (door Brill niet genoemd), waar dit handschrift van Willem I zegt:

(Hi) berechte lant ende steden
Ende bleef *na sijns vader doot*
Met vrouden ende met eren groot
Grave *XV* jaer mit eren,
Ende starf in de jaer ons heren
XII hondert XX ende *viere* (: hi!).

(III 575—581)

Dat is fout, en slecht gerijmd. Zeker is deze plaats een verminking van het oorspronkelijke, dat nog in BC gevonden wordt:

(Hi) berechte lant ende steden.
Dit was alsic vinden conde

---

[1]) Zelfs al is het verhaal een interpolatie, dan is 't toch ouder dan dat van Dirc Potter; de wijze van vertellen laat te dien opzichte geen twijfel toe.

Van den grave tot Egmonde
Ende niet meer en vandix daer,
Ende starf in ons heren jaer
XII^{c} XX ende *drie* (: hi).

Ondanks deze min of meer zekere aanwijzingen moet echter voorloopig onze gevolgtrekking uit het voorgaande luiden: in 't algemeen zullen de *beide* redacties in 't geen zij *opgenomen* hebben als trouw aan het oorspronkelijke te beschouwen zijn, het schrappen was 't werk van afschrijvers. (Het weglaten van de opdracht aan Willem III behoeft niet op die manier verklaard te worden: hs. A kan werkelijk, zooals Brill wil, afstammen van het exemplaar van den graaf, terwijl Stoke toch ook een exemplaar voor 't publiek had).

In overeenstemming hiermede heb ik voor het taalonderzoek geen der als onecht verdachte plaatsen mogen uitsluiten. En het is mij gebleken, dan hun taal daartoe ook volstrekt geen aanleiding geeft. Wel kwam de stijl van enkele ervan mij soms verdacht en gewrongen voor — zoo van de uitweidingen in BC over de valsche hovelingen en 't beleg van Middelburg (IV na 292 en V na 660) —, doch die indruk heeft niet veel waarde. Ik heb dan ook in de volgende studie de bewijsplaatsen uit A of uit BC eenvoudig opgenomen onder de ABC voorkomende vormen.

Thans komt een tweede vraag aan de orde: welk handschrift gelijkt — de redactieverschillen nu buiten rekening gelaten — nog 't meest op het oorspronkelijke, en welk het minst? Voor de juiste waardeering van ieder der drie ten opzichte van ons onderzoek is die vraag van groot belang. Brill beantwoordt haar aldus: A bewaart het ori-

gineel het best, C is jonger, B is een afschrift van C en heeft dus geen waarde. In hoeverre kan men met die zienswijze meegaan?

Wat de vergelijking van A aan den eenen met B en C aan den anderen kant betreft, is er inderdaad veel wat wijst op den ouderen vorm van het eerste handschrift. Onder dat vele reken ik:

1° een plaats waar B en C een fout van A — en vermoedelijk wel van Stoke — *half* verbeteren (doch vgl. blz. 16 voor een andere oplossing).

2° een paar plaatsen, waar blijkt, dat B en C zich verder verwijderd voelen van personen en gebeurtenissen, in 't werk behandeld.

3° een groot aantal plaatsen waar de *taal* van A ouder is dan die van B en C.

De paar regels, waarin ik geloof dat een voorganger van B en C Stoke heeft trachten te verbeteren, vindt men in boek II (995—999). Daar schrijft A:

> Die (d.i. Floris III) wan an haer, als ict bekenne,
> Diedrike, *de hier voren staet*,
> Dien dat graefscap in hand gaet,
> *Die vrouwe Aleide had van Cleven*,
> *Als hier voren staet geschreven.*

Maar B en C laten de twee laatste regels weg en veranderen (in verband daarmee?) de derde. En terecht verwerpen zij ze, want Stoke heeft niets verteld van een huwelijk van Diederik van Holland met Aleida van Kleef — wèl van een ander, van Diederik van Kleef met Ada van Holland (II 687—692). Ze hadden echter ook „*de hier voren staet*" moeten veranderen, want er is over dezen Diederik in 't geheel nog niet gesproken.

Nu kan men weliswaar vragen: „Zou dit inderdaad werk van een afschrijver zijn geweest?" 't Is zeker geen alledaagsch geval, een zoo bedachtzamen copiist tegen te komen. Heb ik ongelijk met mijn beweren, dan kan het verschil ook aldus verklaard worden: dat Stoke de twee regels *niet* heeft gehad, en een afschrijver de zaak heeft willen verduidelijken, doch door zijn geheugen bedrogen werd. Met beide verklaringen komt hetzij de heele, hetzij een deel van de vergissing voor rekening van Stoke, daaraan ontkomt men niet. Trouwens, Stoke heeft ook elders zich vergist en zichzelf tegengesproken: in boek I vertelt hij eerst (r. 289), dat Lodewijk de Duitscher de jongste zoon van Lodewijk de Vrome was, en later (815) noemt hij hem als tweeden, Karel als derden zoon. (vgl. Brill, Inl. blz. XII).

Wat de tweede soort van plaatsen betreft, die, waar B en C zich blijkbaar verder verwijderd voelen van personen en gebeurtenissen, het zijn deze:

a. In boek I 27, 28 heeft A:

Dese pine ende dit ghepens
Sendic u, heer grave Florens,

terwijl B en C schrijven:

Gheve ic den grave Florens.

Weliswaar komt dit op hetzelfde neer, maar het kan toch een poging zijn om den tekst meer met het eigen gevoel van den afschrijver in overeenstemming te brengen.

b. In boek IV zegt A:

Ay Herman (van Woerden)! bi wat zaken
Wiltstu der quader name ontfaen?
(IV 1176 vlg.)

B en C schrijven *woudstu*.

Doch verreweg 't belangrijkste is de derde rubriek: de oudere zins- en taalvormen in hs. A. Het valt namelijk in 't oog:

a. dat A een aantal keeren zich uitdrukt op een wijze, die ons in 't bizonder ouderwetsch klinkt, en dat BC waarschijnlijk daarom een verandering aanbrengt.

b. dat bij A de oude buigingsvormen van de verwantschapsnamen (genit. *vader*, *broeder*) veel vaker voorkomen dan bij B en C.

c. dat A, *hoewel hij de apocope der stomme e blijkbaar goed kent*, deze minder vaak toepast dan B en C.

Als bewijsplaatsen voor *a* noem ik:

I 15—17. Wantet dinket mi wesen scande,
Dat de lieden van den lande
Ander (BC Anders) giesten vele weten.

I 160. A der saligher scaren; BC die salighe scaren.

I 168. A metten lettel aermer leven; BC met luttel armen leven.

I 370. A so wat so na hem blive; BC so wat dat na hem blive.

I 512. A in weet waerbi dat achterbleef; BC waerbi het achterbleef.

I 678. A een missael || capittelaer (adj.) ende 1 passionael; BC een missael || capittelaer (blijkbaar subst.) ende passionael.

V 1302. A daer saghen doudervader; BC doude vader(en).

X 458. A de meente en was baer goet; BC was niet te groet.

Voor *b* vergelijke men:

I 139. A des vader BC des vaders;

I 270. A*C* des vader B des vaders;

I 274. id.;

I 889. A hoers vader name BC vaders;
I 1009. A syns vader doot BC vaders;
enz.

Voor *c* zie men passim de vollere vormen in A, en vergelijke daarmee de eveneens talrijke gevallen, waaruit blijkt dat A's eigen taal de apocope toch kende, zooals b.v.:

I 1. ic . . . wille : stil BC wille : stille;
I 69. Rijn : pine C Rine : pine;
I 194. tontfane : aen;
I 265. sijn soen : gone C sone : gone;
I 293. westom BC westomme;
I 433. sijn erfnamen BC sine;
I 481. sinte Aelbrecht (datief) C Aelbrechte;
I 499. Aelbrecht (acc.): recht (dat.) C Aelbrechte : rechte;
I 530. A seer BC sere;
enz.

Het is waar, dat men bij vergelijking van taalvormen kans heeft *dialectische* verschillen aan te zien voor verschillen in ouderdom. Doch uit de laatste voorbeelden blijkt duidelijk, dat het behoud der onduidelijke vocaal *geen* eigenaardigheid van A's eigen dialect is, immers werpt hij haar telkens af op plaatsen waar C (een Hollandsche tongval, dus zeker tot apocope geneigd) haar behoudt, en waar hij zijn rijm ermee bederft. Zoo krijgen ook de andere voorbeelden meer gewicht, en geloof ik, alles samengenomen, Brill gelijk te moeten geven, als hij meent, dat hs. A ons het grootste aantal oorspronkelijke vormen bewaard zal hebben.

Overigens heeft het handschrift veel tegen. Blijkbaar is Wouter de Clerc nòch nauwkeurig genoeg om ons een *duidelijk* beeld van het oorspronkelijke te geven, nòch zelfstandig en consequent genoeg om ons met eenige klaarheid te laten onderscheiden, wàt zijn eigen dialect en wàt overgeschreven is. Zooals de codex daar voor ons ligt, vertoont hij een mengsel — liever zou ik zeggen een verwarring —

van Vlaamsche en Hollandsche vormen, doch de volgende hoofdstukken zullen toonen hoe moeilijk 't soms is, uit te maken welk van de twee dialecten — of in hoeverre ieder der twee — weg moet vallen ter vaststelling van den oorspronkelijken Stoke.

De codex waaraan Brill de tweede plaats toekent, is C, het handschrift van den Naaldwijkschen prior Mattheus Gerardus, die het schreef in 1390. Uit het voorgaande is reeds gebleken, dat het inderdaad (met B) in vele gevallen een jongeren vorm van het werk vertegenwoordigt. Men overschatte echter den afstand tusschen A en C niet. Vermoedelijk hebben we bij dit laatste handschrift te doen met een meer ontwikkelden afschrijver, die *bewust* zooveel mogelijk overeenstemming bracht tusschen zijn voorbeeld en zijn eigen denken en spreken, doch die daartegenover — Brill merkte dit reeds op — door beter inzicht en grooter nauwgezetheid zijn werk vrij wist te houden van vele in codex A ingeslopen onjuistheden. Men bewijst dit het best uit een vergelijking van de eerste boeken (tot III 561) met het Chronicon Egmondanum (zie de uitgave van Kluit in zijn Historia Critica, dl. I). Hoewel het aantal bruikbare afwijkingen noch in A noch in C (en B) groot is, ziet men toch, dat ze in de beide laatste handschriften volstrekt niet vaker voorkomen dan in het eerste.

Zoo teekende ik in C (en B) de volgende fouten aan, beide in 't overbrengen van blijkbaar onbekende plaatsnamen:

I 484. Hallinge; A Kallinge, Chron. id.

II 1319. tote *Romen* was hi begraven; A Rueme, Chron. Rotomagis, d. i. Rouen.

Misschien staan B en C ook verder van het Chronicon af in den plaatsnaam Zuuthardershage (I 352, A Suuthardeshage (Suuchardeshage?), Chron. Suitherdeshage,

Suichardeshage), en bij het weergeven van de aanwijzing „inter rivulum Sculingleke et Hureslede" (Chron. ad annum 977, Kluit I blz. 30), die door A wordt verknoeid tot:

Tusschen Zulinghen de vloet
Ende huuslede . . . . .
(I 591 vlg.),

terwijl B en C het nog wat erger maken:

Tusschen *Sulen* den vloet
In huusliede.

Doch ziet men nu om naar fouten of afwijkingen in A, dan vindt men die even goed. In boek II r. 505 zegt A:

Die van *Kenemaren* hebben versien,
Dat hem haer vriende ontflien.

Doch B en C schrijven met het Chronicon: „die van *Alcmaer*" (Alcmarienses, Chron. ad annum 1166, Kluit I blz. 114).

In hetzelfde boek r. 1064 zegt A van Aleida van Holland, vrouw van Dirk VII:

Altoes was si den *Vriesen* swaer
Ende dreghede Sinte Aelbrechte daer,
Dat sine soude visiteren.

Doch in het Chronicon leest men: „*claustrum* Ekmundense saepe et graviter oppressit; et . . . . interminata est, quod S. Adalbertum visitaret (vgl. Chron. ad annum 1197, Kluit I blz. 155). B en C hebben dan ook: „Altoes was si den *cloester* swaer."

Ook A geeft meer dan eens de hem onbekende plaatsnamen averechts weer. Men vergelijke b.v.:

I 579. A Rimigghen, BC Rinneghem, Chron. Reniggem.

I 585. A Baelhem, BC Bachem, Chron. Bachem.

I 946. A Meban, BC Banes, Chron. Banez.

Behoeft men dus reeds op grond van de vergelijking met het Chronicon aan den jongeren vorm van C niet al te veel gewicht te hechten, ook de moderniseering van de taal schaadt weinig aan zijn bruikbaarheid. Want C is veel consequenter dan A: zijn taal is Hollandsch, en dat Hollandsch is vrij streng doorgevoerd, zoodat afwijkingen daarvan véél kans hebben oud te zijn. Nog te meer, wanneer zulke afwijkingen in 't rijm voorkomen en blijkbaar ter wille van het rijm behouden zijn: want C toont gevoel voor maat en rijm, en offert dááraan zijn eigen taal gewoonlijk wel op.

Alles samengevat is deze tweede codex dus van even groot gewicht als de eerste.

En nu ons derde handschrift, B. Brill verwerpt het geheel; het is, zegt hij, niets dan een afschrift van C. Doch is dit zoo? Het bewijs ziet Brill in een viertal plaatsen, die afzonderlijk behandeld dienen te worden, doch die spoedig zullen blijken *geen* bewijs te vormen.

1°. In Boek VI vs. 1198, waar B in plaats van den eigennaam *Hermanne* het dwaze *ismanne* te lezen geeft, is volgens Brill de fout ontstaan door 't onduidelijke schrift van C. Wat mij betreft, ik heb bij de eerste lezing niets dan *hermanne* gezien, en zelfs toen ik *zocht* naar *ismanne*, was dit moeilijk te vinden. Er staat een kleine gothische *h* (hoofdletters worden alleen aan het begin van den regel gebruikt), zeer gewoon van vorm, en gevolgd door het eveneens passim voorkomende teeken ', dat hier dus *er* beteekent. Denkelijk heeft Brill de streep van de *h* als een hoofdletter *I* willen lezen — wat midden in den regel vreemd is —, en de rest van de *h* te zamen met het teeken ' als een *s* willen opvatten — doch een dergelijke lange *s* komt nergens voor. Dit eerste bewijs kan ons dus niet voldoen.

2°. In den volgenden regel (VI 1199) geeft B duidelijk te lezen: „ende mē nochtanne", in plaats van het juiste „ende me nochtanne", dat in C gevonden wordt. Nu ziet men boven het woord *me* in C een vlekje, misschien inderdaad een gevlekt of halfgeschrapt streepje. Het kàn zijn dat B dit als een teeken ¯ heeft opgevat en dus het woord gelezen heeft als *men*. Maar evengoed kan het voorbeeld van B en C die fout hebben gehad; C heeft die dan bijtijds gezien, B niet [1]).

3°. In boek VIII vs. 757 staat in A:

Hieraf quam een wederstoet,
De den grave was te groet.

C geeft: wederstont, B vader stout.

Zooals Brill ook ongeveer zegt, heeft C eerst „wader" willen schrijven. Het kàn zijn, dat B daar nu *vader* van gemaakt heeft. Maar evengoed kan 't origineel van B en C fout of onduidelijk hebben geschreven; C zag 't weer bijtijds, B niet.

4°. Boek IX vs. 480 ontbreekt *dages* in C, en staat in B boven den regel bijgeschreven. Dus, zegt Brill, heeft B de fout van C gezien en hersteld. Het gemeenschappelijk voorbeeld kan echter door C zijn nageschreven, door B voor ditmaal hersteld, hoewel erkend moet worden, dat de rollen gewoonlijk omgekeerd zijn.

Blijken deze bewijzen niet bindend, ertegenover staan tallooze plaatsen, waar B met A overeenkomt, of er dichtbij staat, en met C verschilt. Vele daarvan zijn op zichzelf beschouwd van geen beteekenis en krijgen eerst waarde door hun aantal. Enkele echter komen mij ook op zichzelf gewichtiger voor. Ik laat ze hier volgen.

---

[1]) Brill redeneert eigenlijk: B heeft zijn voorbeeld C gezien, voordat het teeken geschrapt was! Dit is al een zeer zonderling bewijs.

I 161. A en B in der hellen *gevallen* neder;
C „ „ „ *gevaren* neder.
I 280. A Op den dach in den nijtspele;
B In denzelven nijtspele;
C Tginc met hem uten spele.
I 716. A en B (Theofana der (B die) Keiserinne)
Ende daer*toe* emmer Augusta;
C Ende daer*na* emmer Augusta.
III 361. A en B (.... dat si en daden niet)
Dat hem de (die) grave Willem *hiet*;
C „ „ „ „ „ *riet.*
III 758. A en B Ten lesten rade hi bedochte,
Dat hi den *keyser(s)* van den rike
Ontboot;
C *kiesers.*

C alleen heeft 't goed, *keyser* noch *keysers* geeft zin.

III 1010. Gesproken wordt over Margriet, „van Vlaendren die gravinne," en haar krijgshaftige plannen.

Nu vertelt Stoke volgens A en B:

Beide Pikaerde ende Vermendoise,
Pottevine ende Henewiere,
Quamen alle *met haren hiere*
Om Zeelant te conquereren.

Alleen C heeft vermoedelijk 't juiste:

Quamen alle met haer hiere.

IV 206. A en B Die Vresen (Vriesen), de (die) dat wilden *weren*;
C Die Vriesen, die dat wilden *keren.*
IV 209. A en B Ende quamen *ghelopen* also voert;
C Ende quamen *lopende* also voert.
IV 360. A en B Ende bleef *ligghende* rechtevort (-voerde);
C Ende bleef *ligghen* rechtevoert.

IV 481. (in een stuk waar overigens B en C te zamen vrij sterk afwijken van A):

A Dat men 't huys wel houden mochte
Jeghen de (sic) Vresen fel ghedochte;
B Dat men thuus wel houden mochte
Jegens alle dat hem dochte;
C Dat men thuys wel houden zoude
Jeghens jonghen ende ouden.

VI 288. A en B Nu *hoert* hier ene (een) niwe (niewe) scande;
C Nu *roert* hier een nuwe scande.

VIII 90. A en B Ende bliuen (bleuen) *ligghende* stille;
C Ende bleuen *ligghen* stille.

Zooals men ziet is dit een geval als in IV 360. Hetzelfde vindt men nog op 4 andere plaatsen, n.l. VIII 193, IX 493, 505 en 629. Het is niet aan te nemen, dat B, die ver van zelfstandig en ver van nauwkeurig zal blijken te zijn, tot zesmaal toe *ligghen* in *ligghende* veranderd zou hebben. Veel waarschijnlijker is, dat B en C beide *ligghende* in hun voorbeeld hadden staan; B schreef het na, C veranderde het opzettelijk (behalve VI 405, waar de drie handschriften en het fragment van Bormans *ligghende* hebben).

Het komt mij voor, dat deze reeks van verschillen tusschen A en B aan den eenen, C aan den anderen kant, reeds bewijst, dat B onafhankelijk van C is. Ik teekende echter, behalve de bovengenoemde, nog 253 kleine verschillen aan, die ieder op zichzelf niets zouden bewijzen, doch te zamen genomen een even gewichtig argument vormen als grootere. Ook deze laat ik volgen.

I 58. AB Daer tvolc menich iaer in sat, C Dat tfolc;
90. AB hadde, C had;
115. AB (e)ene, C een;
121. AB prediken (predecken), C preken;

133. AB Int carnacioen, C Int incarnacioen (*in-* is bijgevoegd);
136. A de stoute fiere, B die stoute fier, C die stout die fiere;
162. AB Sente Wulfram antwoerde weder, C antwoerde hem weder;
178, 232, 260. AB carnacioen, C incarnacioen;
194. AB Dockinge(n), C Dokingen;
226. AB ter crone, C ten cronen;
255, 259, 534, 769. AB Kaerl, C Karel;
370. AB dat si emmer vri willen wesen, C vri emmer;
377, 672, 710, 922, 1131. AB Goeds, C Gods;
493. AB grafscap, C graefscap;
891. AB int jaer ons heren IX^{c} iaer, C IX^{c} naer;
1121. A alst *geen* wonder sceen,
B als *gheen* wonder was ende sceen,
C als *cleen* wonder sceen;
1191. AB Godevaerde *den* Bulgioen (Belioen),
C Godevaerde *van* Bulgioen;
1249. AB an Ghertruden, C an Ghertrude;
1279. AB in haren tiden, C hare;
1307. AB onscamelike (-lijc), C scamelijc;
II 11. AB al wast onrecht, C al was onrecht;
19. AB den wijch (accus.), C die wijch;
36. AB Florens was hi (ghe)heten degone, C was geheten;
113. AB die graefscap, C dat graefscap;
234. AB te bate, C te baten;
374. AB dede, C daden (: mede);
434. AB ghebrant, C verbrant;
481. AB van verren, C van verre;
529. AB dusdaen, C dustaen;
535. AB soude, C souden;
547. AB wintertyt, C wittertyt;

548. AB omme, C om;
565. AB rekenden, C rekende;
587. AB behilden, C hilden;
824. AB met(ten) kerstinen bloede, C mitter kerstine bloede;
846. AB mespri(j)sde, C misprijste;
899. AB tcruce (tcruse), C tcruus;
946. AB tantiochem, C tantiochen;
971. AB menigen swaren pant (accus.), C menige swaren pant;
987. AB hebben wi, C hebwi;
1041. AB syns sel(f)s broeder, C sijn selve broeder;
1071. AB hare (accus. pron. pers.), C h';
1125. AB was ontfaen, C w't ontfaen;
1150. AB de(e)n (nomin.), C die;
1206. AB metten Roemschen rike, C mitter Roemschen rike;
1212. AB rike, C rijc;
1278. AB gheleghet (: seghet), C gheleghen (: seghet);
1312. AB te ghesciene, C te sciene;
1325. AB Normandien, C Normandie;
1356. AB mochte, C mocht;

III 21. AB vrouwe, C vrou;
55. AB omme, C om;
57. AB openbare, C openbaer;
58. AB Kenemare, C Kenemaer;
86. AB met allen haren lieden, C met al haren lieden;
150. AB duer (dor) tlant, C doe tlant (foutief);
162. AB vaste (te) ghisel, C vaste ghisele;
168. AB alse, C als;
189. AB in tween, C in twee;
198. AB henen, C hene;
272. AB hebben si, C hebsi;
288. AB betrouwede, C betroude;

318. AB an be(i)den siden, C an beide siden;
323. AB toten gaten, C tote dien gaten;
332. AB met haren scaren, C hare scaren;
360. AB dede, C dedet;
368. AB die Kenemaren, C die Kenemaer;
372. AB omdat si wille, C omdatse wil;
466. AB die Zeelander, C die Zeelanders;
706. AB hadde, C had;
746. AB alse, C als;
755. AB Dus moeste keiser Vrederic (Heynric) missen, C Dus most die keiser Vrederic missen;
807. AB sine ommesaten, C sijn ommesaten;
819. AB aller heiligher dach, C aller heilighen dach;
845. AB vonnesse, C vonnes;
886. AB hadde, C had;
1034. AB met haesten, C met haeste;
1040. AB hebbe, C heb;
1047. AB willens, C willems (foutief);
1087, 1168. AB bi westcappel, C westcapplen;
1121. AB eene wonde, C een wonde;
1133. AB scape, C scapen;
1138. AB hadde, C had;
1141. AB op den, C opten;
1173. AB vele, C veel;
1196. AB rochte, C rocht;
1210. AB volbringhet, C volbrinct;
1224. AC hadde, C had;
1226. AB trouwe, C trou;
1247. AB vrouwe, C vrou;
1265. AB toghede, C toechde;
1278. AB om dese (die) bederve, C om sine bederve;
1283, 1288, 1311, 1359, 1439. AB Kaerl(e), C Karel;
1313. AB quame, C quamen (foutief);
1404. AB (ghe)trouwe, C trou;

1428. AB Hollansche, C Hollantsche;
1429. AB hadde, C had;
1464. AB Goeds, C Gods;
1505. AB tenen tiden, C tenen tide;
1510. AB moghendelike, C mogentlike;
1514. AB pensede, C penste;
1549. AB of hi hadde ghesijn opt velt, C of hi had ghewesen opt velt;
1555. AB volghede, C volchde;
IV 2. AB ic . . . segghe, C ic seg;
15. AB als ict versta, C als ic versta;
54. AB als wijt horen, C als wi horen;
87. AB clagheden, C claechden;
98. AB si waende, C si ware (foutief);
117. AB vrouwe, C vrou;
176. AB scande: lande, C scone (foutief): lande;
218. AB volgheden, C volchden;
333. AB mochte, C mocht;
353, 359, 559. AB te hant, C thant;
359. AB belach, C belacht (foutief);
489. AB vele, C veel;
573. AB ic ne weet, C ic weet (foutief);
580, 597, 625, 712, 777, 779, 787, 819. AB hadde, C had;
614. AB mochte, C mochten (foutief);
615. AB Borsele, C Borselen;
644. A In can, B En can, C Ende can;
734. AB seghhe, C seg;
765. AB wolfaert, C volfaert;
1020. AB dancten, C dancte;
1139. AB si plach ontfaen, C plach tontfaen;
1155. AB Gheraerd(e), C Gheraet;
1199. A Huesden, B Huisden, C Huysdem;
1254. AB sheren van Kuuc, C sheren van Kuucs;
1324. AB merken, C ghemerken;

1354. AB soude, C souden;
1389. AB hadden, C hadde;
1397. AB brenget, C brenct;
1506. AB in can, C en can;
1527. AB Goeds, C Gods;
1555. AB ende oec grote(n) vaer, C ende groet vaer;
1579. AB dat men niet mee .... en mochte, C niet mee .... mochte;

V 49. AB vraghede, C vraechde;
67. AB herte, C hert;
140. AB bisonder, C besonder;
163. AB haddi .... of ghesleghen, C had hi .... ghesleghen;
523, 696. AB volghede, C volchde;
533. AB hevet, C heeft;
582, 757, 913, 941, 1129, 1211, 1241, 1274. AB hadde, C had;
586. AB tontsettene, C tontsetten;
592. AB mochte, C moch (sic);
632. Kenemaerlant, C Kenemerlant;
759. AB an, C al (foutief);
891. AB moghedi, C moechdi;
1016. AB hi, C hier;
1092. AB voer; C voren;
1198. AB here van Voerne, C here van Voren;

VI 96. A ten veeren, B ten vere, C ter vere;
99, 263. AB hadde, C had;
135. AB vraghede, C vraechde;
283. AB tote, C tot;
337. AB vonnesse, C vonnes;
563. AB meer, C mee (: twee);
789. AB beddeghenoet, C bedden ghenoet (foutief);
825. AB Vorne, C Vorn;
902. AB de (die), C sine;

924. AB darfmen, C darmen;
1176. AB wille(welle)comen, C wellecome;
VII 158. AB hierof, C hi of (foutief);
222. AB bedrieghen, C bedreghen (: lieghen);
526. AB goem, C goet (foutief);
567. AB niet en twint, C een;
782. AB die van der tollen, C tolen;
811. AB hadde, C had;
854. AB alle, C al;
888. AB alse, C als;
936. AB omme, C om;
1004. AB dies scoudich (sculdich) es, C die sculdich es;
1146. AB hebbe, C heb;
1146. AB te scepe, C tscepen;
1157. AB beginnen, C begonnen (foutief);
VIII 20. AB ghewerden (inf.), C ghewerde;
46. AB tiden: side, C tide: side;
91. AB deen (dien) dach, C die (accus.) dach;
308, 469, 506, 673, 865, 977, 1044, 1045. AB hadde, C had;
540. AB den manendach (nomin.), C die maendach;
604. AB Blodenborch (-boerch), C Blodemborch;
800. AB sere, C seer;
826. AB Des Hollant lange denken mag, C Des langhe Hollant denken mag;
847. AB pleghet, C pleecht;
993. AB dat, C die (foutief);
995. AB herwaert (harwaert), C hare vaert;
1175. AB volghe(n)den, C volchden;
1251. AB Her Ghye de (die) was al uten kere; C Her Ghye was uten kere;
1321. AB qualike, C qualic;
1385. AB Vlaendren, C Vlaender;
IX 56. AB willecomen, C willecome;

115, 121, 848. AB hadde, C had;
246. AB omme, C om;
310. AB clocke, C cloc;
318. AB bi dreen (drien) bi tween, C bi tween bi drien (: steen);
370. AB binder, C binnen der;
462. AB haers storm(en)s, C haer stormen;
509. AB vaste, C vast;
621, 1008. AB volgheden, C volchden;
679. AB also(e), C alse;
875. AB Paydroghe(n), C Padroghe;
1046. A coket, B coc (tot? cot?) C top;
1126. AB ghetandeert, C ghetandert;
1346. AB eens dinc, C eens dincs;
X 22. AB oest, C oext;
256, 258, 268, 315, 469. AB hadde, C had;
378. AB wrochten, C vrochten;
629. AB niet me(e), C nye mee;

Op grond van de opgesomde bewijsplaatsen neem ik aan dat B en C wèl van eenzelfde handschrift afstammen (dat bewijst de overeenkomst in de redactie), dat ze misschien zelfs één voorbeeld hebben gehad, doch dat B beslist onafhankelijk van C is. Bijgevolg wordt in de volgende hoofdstukken ook met dit handschrift rekening gehouden.

Doch al blijkt hs. B meer waarde te hebben, dan Brill eraan toekent, véél waarde heeft het toch niet. Het is geschreven door drie personen. Duidt men ze aan als B^1, B^2 en B^3, dan ziet 't handschrift er uit als volgt.

B^1 schreef:

a. Boek I tot en met II 19;
b. regel 16 van het stuk, dat B en C hebben inplaats van A III 887—995, tot en met IV 489;
c. Boek IV 1520 tot en met V 959.

B^2 schreef:

a. Boek II 20 tot en met regel 15 van het bovengenoemde stuk in 't derde boek;

b. Boek VII 613 tot en met X 84;

c. Boek X 159 tot en met X 229.

B^3 schreef:

a. Boek IV 490 tot en met IV 1519;

b. Boek V 960 tot en met VII 612;

c. Boek X 85 tot en met X 158;

d. Boek X 230 tot het einde.

Deze wisseling zou — waar de grenzen zoo duidelijk zijn aan te wijzen — een groot voordeel kunnen zijn, en ons als 't ware drie bruikbare afschriften van B's voorbeeld kunnen verschaffen. Inderdaad heeft men er soms nut van. Zoo komt de vorm *up* alleen voor in B^3, hetgeen vrijwel bewijst, dat B's voorbeeld hem niet kende. Zoo vindt men den vorm *dure* uitsluitend in B^1, hetgeen meer vastheid geeft aan de conclusie dat Stoke, eensgezind met de overige afschrijvers, *diere* zal gebruikt hebben. Meer dergelijke gevallen komen voor, en toch kan men over 't algemeen niet zeggen, dat de wisseling alles oplevert wat men ervan verwacht. Ten eerste schijnen de B's niet consequent in de behandeling van hun voorbeeld. Bij B^3 valt dit wel 't sterkst op: in zijn eerste gedeelte wemelt het van zonderlinge afwijkingen (*ghrot*, *blef dot*, *ic wet*, *ut*, *hi ghat*, *oc*, *welgheract*, *ghen*, *ghemact*; *hollaent*, *voelmact*, *weelnar*, *mysdan*; enz. enz.)[1]); in zijn tweede gedeelte schrijft hij gewoon. Omgekeerd lijkt het wel of B^1, als hij V 1520 B^3 opvolgt, door dezen beinvloed werd: hij toont *veel* vaker dan elders vormen als: *hi ret*, *zwech*, *sprect*, *ghedan*. Ten tweede schijnen de B's onderling niet veel in dialect verschild te heb-

[1]) Misschien schreef hij op dictée en bezat de man weinig belezenheid: zijn schrift is stijf en onhandig.

ben. Zoo vertoonen ze alle drie vaker dan A en C de *o* voor *oe*. Zoo komt de eigenaardige vorm *boerch* van B^2 ook tweemaal in B^3 voor (IV 563 en 564). In 't kort, hs. B onderscheidt zich niet door bruikbaarheid. Vandaar dat ik over de taal der afschrijvers ook slechts losse opmerkingen maken kan, die men in de volgende hoofdstukken verspreid zal vinden.

Het fragment van Clarisse bevat de regels 993 tot 1580 van 't derde boek, plus een aantal regels die alleen in B en C voorkomen. Het stemt dus wat redactie betreft met deze laatste overeen. Dat het fragment echter geen *afschrift* is van een dier twee, blijkt uit de volgende plaatsen, waar het juist met A overeenstemt, van BC verschilt:

III 1011 hebben A en Clar. *conquereren*, B en C *torqueren*;

III 1201 schrijven A en Clar. *verwerven*, B en C *verweren* (foutief).

Ik zal dus zoonoodig ook van dit fragment gebruik maken.

Het fragment van Bormans bevat de regels 359—510 van boek VI. Het staat dichter bij A dan B en C; een betrekkelijk groot aantal plaatsen toonen dat. Men vergelijke:

VI 363. A en Borm. Si voeren doe in de (die) poort;
B en C Si voeren na in die poert.

VI 384. A en Borm. al bi namen || Heyne ende Pouwels hieten de (die) twee;
B en C die bi namen enz.

VI 409. A en Borm. Jan de (die) Moelnaer, Pieter mede;
B en C Jan die Moelnaer ende Pieter mede.

VI 417. A en Borm. sprac hi;
B en C spraken si.

VI 463. A en Borm. Hi stont op ende dede also;
B en C Doe hijt vereyschte hine dede also.

VI 473. A en Borm. Gawi dan: laet u spreken;
B en C Gawi dan ende laet u spreken.

VI 494. A en Borm. dits gheloghen;
B en C dits al gheloghen.
VI 496. A en Borm. Doe begonden de (die) lude te callen;
B en C lude callen.
VI 508. A en Borm. Dat haer es huden, dat(s) onse marghen;
B en C Dat nu es haer, dats onse m'ghen.

Hiertegenover staan maar zeer enkele en zeer onbeduidende plaatsen, waar het fragment met B of met B en C overeenstemt. Of 't tot de *redactie* A behoort kan men echter niet uitmaken, daar het heele stuk in alle handschriften teruggevonden wordt.

Op grond van zijn aansluiting nu bij A, dan bij B of B en C, beschouw ik ook dit fragment als zelfstandig ten opzichte van onze codices, en ken ik het voor mijn onderzoek eenige waarde toe.

In het boek van Jhr. Mr. Napoleon de Pauw, Middelnederlandsche Gedichten en Fragmenten (dl. II, Gent 1903) wordt een fragment van Stoke meegedeeld dat ongetwijfeld datgene is waarnaar Brill vergeefs heeft gezocht, het fragment van Serrure. De Pauw vond het op de Universiteitsbibliotheek te Gent. Men leest er volgens zijn opgaaf dit:

Ende bleven licgende al stille
In haren scepen dien dach dore,
Ende hadden her gevoech ter core.
Des anders daghes ghinc men te rade,
Wat men hier nu best dade.
Mallic riet hier toe sijn best.
Men wort te rade doe int lest,
Dat al die van Reimerszwale
Entie van Cruninghe also wale
Entie van Bevelant teere scare

Te hant thuus souden varen.
(Vgl. Brill VIII 90—100).
Jonchere Willem bleef . . . . . .
Ligghende met sinen luden,
Ende sach die scaren henengaen,
Die hem dochten w . . . . . .
Si ghinghen wech . . . . . .
Die Vlaminghen saten in . . . . . .
Ende saghen toe al wat ghe . . . . .
Doe vergaderden sgraven . . . . . .
(Vgl. Brill VIII 135—142).
. . . et haesten groet genendelike,
. . . . . stont up den dike
. . . . . haddent siene:
. . . . . enen man wel tiene,
Ende deden daer onse met crachte tonder.
. . . . t sijt bestonden was wonder,
. . . . t so ongelike sceen.
Si bleven doet bi drien, bi tween.
(Vgl. Brill VIII 173—180).
Dit was recht in die weke
Na meydaghe ende manendach,
Dat her Ghy dus ghesach
Van sinen neve sijn ghevoech,
Daer menich Vlaminc om loech
Ende menich valsch Zelander mede.
Doe hi quam toter stede,
Die men Boredendam hiet,
Woude het Ghy ghedoghen niet,
Dat sijn volc iet vorder vore
Meer lie (*sic*) of werde in rore.
(Vgl. Brill VIII 216—226).

Zooals men ziet zijn dit 38 regels uit het achtste boek,

juist wat volgens Mr. S. Muller (Lijst van N. Nederl. Kronijken blz. 11) het fragment van Serrure bevatten moest. Ik nam de vier brokjes in hun geheel op, niet om hun belang, maar om de weinige bekendheid van het boek van De Pauw. Tot bizondere opmerkingen geven ze geen aanleiding.

Het handschrift, door Douza aangehaald als „tander", wordt door Brill vermeld als een papieren handschrift, door Jacob Blondel van Aalst gered van den ondergang als scheurpapier. Blijkens de aanteekeningen van Douza behoorde het tot de redactie BC.

Met betrekking tot mijn onderzoek ben ik dus ten opzichte van handschriften en fragmenten in 't kort tot deze slotsom gekomen:

Hs. A bewaart de meeste oude vormen, doch is slordig of onhandig bewerkt; hs. C is wat jonger van vorm, doch beter te doorzien; hs. B is wel onafhankelijk van C, maar niet zeer bruikbaar; de fragmenten van Clarisse en Bormans zijn eveneens onafhankelijk van onze codices en dus van eenig gewicht; van het fragment van Serrure valt niets te zeggen.

HOOFDSTUK II.

HET VOCALISME VAN STOKE IN VERBAND MET DE AFWIJKINGEN IN DE HANDSCHRIFTEN.

Gaat men na, welke variaties van vocalen men in de handschriften ontmoet, dan vindt men deze:

1. de *a* wisselt met *o: brachte* en *brochte*, *af* en *of*, enz.
2. de *e* wisselt met *i: kennen* en *kinnen* e. a.; voor gutturaal: *brengen* en *bringen*, enz.
3. de *e* wisselt met *ei* voor *n: pensde* en *peinsde*, enz.
4. de *i* wissel met *e: mis-* en *mes-*, *-nisse* en *-nesse*, enz.
5. in het praeteritum van *houden* en *vallen* vindt men *helt* naast *hilt*, *vel* naast *viel*.
6. de *o* wisselt met *u: borch* en *burch*, *op* en *up*, enz.
7. de *u* wisselt met *e* in *luttel*.
8. de *u* wisselt met *i: dunne* en *dinne*, *put* en *pit*, enz.
9. de Germaansche *ô* komt gewoonlijk als *oe*, maar ook als *o* en *ou* voor: *broeder* en *broder*, *behoeven* en *behoven*; *sloech* en *slouch*, enz.
10. de Germaansche *ai* zonder volgenden umlautsfactor komt voor als *ee*, maar ook wel als *ei;* de *ai* mèt volgenden umlautsfactor als *ei* en *ee*.
11. De Germaansche *io* wordt niet alleen door *ie*, maar ook wel door *ee* weergegeven.

12. De *iu* wordt gevonden als *uu* en als *ie*.
13. De klank in Ndl. *nimmer* wordt aangetroffen als *e*, *u* of *i*.
14. De vocalen voor volgende *r* vertoonen groote verscheidenheid.
15. Men treft den vorm *sel* aan naast *sal*.
16. De participia van *draghen* enz. toonen al of niet den umlaut.
17. Vocalen worden soms kort aangetroffen na wegval van een onduidelijke vocaal in de volgende lettergreep, maar ook worden soms oorspronkelijk lange vocalen verkort: *hi lecht*, *plecht*, *ontscepte*; *crich*, *hi dref*, *ghelut*, enz.
18. De *i* komt komt voor *-n* verlengd voor (*beghijn*, *camerlijnc* e. a.), en sporadisch vindt men verlenging in andere gevallen.

Een nauwkeurige vergelijking der handschriften dient uit te maken, welke van deze vocalen aan Stoke's taal eigen zijn geweest, en welke er door afschrijvers in zijn gebracht. Ik heb daartoe voor ieder der genoemde wisselingen een onderzoek ingesteld, en hield daarbij een drieledig doel in 't oog:

1°. trachten te onderscheiden welke de eigen klank van den afschrijver was, en dezen òf te elimineeren, òf althans bij mijn gevolgtrekkingen in aanmerking te nemen;

2°. na te gaan, welke klanken de handschriften *ondanks 't uiteenloopen van hun eigen vormen* gemeenschappelijk hebben bewaard;

3°. te onderzoeken wat de rijmen ons omtrent Stoke's vocaal kunnen leeren.

Natuurlijk zijn maar heel zelden alle drie deze vragen tegelijk met zekerheid te beantwoorden, doch dat behoeft ook niet altijd. Vaak zijn twee, soms zelfs is één antwoord (b.v. op de derde vraag), voldoende om met eenige beslist-

heid Stoke's vorm te kunnen vaststellen. Doch er zijn ook punten die, hoewel van alle kanten onderzocht, nog twijfelachtig blijven.

Wat de beantwoording van de eerste vraag — naar den eigen klank van den afschrijver — betreft, heb ik voor het Naaldwijksche handschrift, C, een en andermaal steun gevonden in de opgaven voor het Delflandsch van Huygens' tijd en van tegenwoordig, bijeengebracht door Te Winkel in het Tijdschrift van Nederlandsche taal- en letterkunde XVIII (1899) blz. 161—181. Voor de andere codices kon ik geen bepaald dialect vergelijken, aangezien hun herkomst onbekend is.

Ik ga thans over tot de afzonderlijke behandeling van de vocaalverschillen.

I. De wisseling van *a* met *o*.

Men treft deze aan voor *cht*, in 't adverbium en voorvoegsel *af*, en elders.

a. Voor *cht* (*ambochte*, *brochte* enz., *dochte* enz., *sochte*).

In alle hss. is hier de *o* regel. Afwijkingen vindt men buiten rijm alleen:

A *sacht* BC *socht* II 1322;

A *dachte* BC *dochte* III 1218;

AC *sachten* (ww.) B *sochte* IX 632;

A *bracht* BC *brocht* IX 1323.

Hoewel de afwijking in C altijd eenigszins weegt, daar C nauwkeurig is en zelf blijkbaar *o* schrijft, in overeenstemming met het Delflandsch van Huygens en van tegenwoordig, kan men toch moeilijk de *a* als den klank van Stoke beschouwen tegenover de buitengewoon groote meerderheid van gevallen waar de drie handschriften buiten rijm *o*

vertoonen: alleen ABC *brochte*, *ghebrocht* komt meer dan 50 maal voor.

Ook de rijmen maken waarschijnlijk, dat Stoke *o* heeft gezegd: 67 maal rijmt hij een woord met *ocht* uit *acht* op een, waar de *o* oorspronkelijk is, als *mochte*, *dochter* enz.; terwijl hij slechts 7 keer den vorm met *a* gebruikt, om het woord op een vaste *a* (*achte*, *crachte*, enz.) te doen rijmen, vgl. I 105; II 860, 890; V 706; A V 1268; IX 27; X 603.

Nog vindt men 7 vrije rijmen, waar A, B en C in beide leden *o* vertoonen, waartegenover geen enkel vrij rijm met *a* kan worden aangewezen.

b. In 't adv. (voorvoegsel) *af*.

Ook hier is buiten rijm ABC *of* regel. Afwijkingen zijn:

A *af* BC *of* II 74, VI 553, 757; IX 1304;

AB *af* C *of* VI 626, 667, 669, 1211, 1314;

AC *af* B *of* III 882;

BC *af* A *of* II 372;

benevens 11 maal *af* in B, speciaal in B^2.

De overeenstemmende plaatsen ABC wijzen dus op een vorm *of* bij Stoke, al kan men aan de afwijkingen niet alle gewicht ontzeggen.

Wil men deze *o* echter door 't rijm bevestigd zien, dan wordt men teleurgesteld. Een enkele maal komt een rijm *of: belof*, *of: verlof* voor (BC IV na 1052, ABC VI 570), doch passim vindt men *af: gaf*. Mag men dus — ook naar analogie van de *o* voor *cht*, waarmee die in *of* vaak gepaard gaat — voor Stoke den vorm met *o* aannemen, de andere is hem toch goed bekend geweest. Dat zoo zelden een rijm op *of* voorkomt, zal wel liggen aan het klein aantal woorden met dien uitgang, dat bij een kroniekschrijver kan worden verwacht.

c. In andere woorden.

Hier schijnt 't dat A vaker de *a* heeft, B en C meer de *o*, zonder dat men voor Stoke er iets uit kan opmaken.

De plaatsen zijn trouwens onbeteekenend. Men vindt:

A Rabboud(e) BC Roboud(e) I 90, 152, 165, 182, 206;

A saffiere BC sophiere I 614;

A Barsele BC Borsele IV 949;

A Alout BC Olout VI 415, 650.

Men vindt ook gevallen met *a* alleen, n.l.:

BC Barsele A ontbr. X na 777 regel 27;

ABC Barsele IV 769;

ABC Artoys IV 882;

ABC Alout V 873, 881; VI 291, 294.

En met *o* alleen:

ABC Olout (18 maal).

Voor Stoke dient men dus te besluiten tot *o* voor *cht*, en vermoedelijk in 't algemeen ook in *of*; voor de laatste rubriek kan geen gevolgtrekking worden gemaakt.

II. De *e* vertegenwoordigd door *i*.

Hierbij dient men 2 gevallen te onderscheiden:

1°. de *e* (= *e* of umlaut van *a*) vervangen door *i* in enkele afzonderlijke woorden (in casu gevolgd door n + dent.);

2°. de *e* voor gutturale nasalen.

1°. De woorden, die met deze wisseling voorkomen zijn: *ghens* (*ghinder*), *kennen* (*kinnen*) en *sent* (*sint*). = het Fransche *saint*. [1]) Het eerste van deze woorden vindt men buiten rijm alleen als *ghinder*, terwijl het in rijm voorkomt als volgt:

ghinder: *kinder* I 1174, 1219, 1230;

ghens: *Florens* III 1057.

Het laatste is blijkbaar een uitzondering, Stoke heeft dus *ghinder* etc. gezegd.

---

[1]) Eens vindt men het noodrijm *ghesint* (van *senden*): *kint* (VIII 1099).

Bij *kennen* is de verhouding anders: de vorm met *i* vertoont zich alleen in 't rijm, n.l.:

ABC *kinne*: *minne* I 879;
kinde: *minde* III 1116; VI 936;
bekinnet: *ontsinnet* V 328;
bekinnen: *binnen* IV 114;

en verder met afwijkingen:

A *ic kinne*: *inne* BC ontbr. I 826;
A *ic kinne*: *minne* BC ontbr. I 879;
A *ic kinne*: *sinne* BC ontbr. III 964;
A *bekinnen*: *winnen* BC ontbr. III 901;
A *bekenne*: *gravinne* BC *bekinne*: *gravinne* II 995;
A *versinnet*: *bekinnet* (*versumet*: *bekumet?*) B *bekennet*: *versinnet* C *bekinnet*: *versinnet* VIII 903;

welke rijmen men met zekerheid bij de vorige *i*-rijmen kan rekenen.

Verder echter ziet men ook:

blenden: *kenden* I 254;
bekenne: *Ardenne* I 1185;
bekent: *Vicent* II 605;
bekende: *ghehende* III 676;
bekende: *sende* III 895;
bekent: *omtrent* III 1565; IV 247; VI 1203;
kende: *ghenende* VII 586.

In verband met het passim buiten rijm voorkomende *kennen* enz., mogen we m. i. voor Stoke dien vorm wel aannemen, maar dan is de andere hem blijkbaar goed bekend geweest.

Bij het leenwoord *sente* is de *e*-vorm blijkbaar aan den afschrijver van A, Wouter den Clerc, te danken. Want A heeft 26 maal *sente* tegenover de *i* van B en C, doch gaat ook 6 maal met die beide mee en schrijft dan *sinte*. Stoke heeft dus *sinte* gehad.

2⁰. De *e* voor gutturale nasalen[1]) in *i* veranderd, (*bringhen, dinken, ghehingen, inghe, ingel, Ingelant* enz., *scinke, winken*), levert moeilijkheid. Het handschrift, dat de *e* 't meest behoudt, is A; C heeft de *i*, B over 't algemeen ook. En dat de *e*-vorm werkelijk eigendom van A is, zou men opmaken uit het feit, dat tegenover de 13 keeren dat A in tegenstelling met B en C (3 maal alleen tegenover C) de *e* toont, 33 gevallen staan met ABC *bringhen, Inghelant* enz., en ook uit de beide onzuivere rijmen *volbrenghen*: *ghingen* (III 215) en *brenghen*: *dinghen* (X 484), waar B en C *i*: *i* hebben. Doch straks zal blijken, dat het optreden van een *e* inplaats van *i* (*mes-, selver* e.a.) óók vooral in A thuis hoort. Dit laatste is Vlaamsch, het eerste in 't geheel niet.

Hoe dit bezwaar ook opgelost zal moeten worden,[2]) ik geloof niet, dat de *e* van A in 't algemeen aan Stoke kan worden toegeschreven. De rijmen geven in dezen den doorslag. Men vindt als rijmen op vaste *i*:

ABC *bringhen: dinghen* III 1197;
bringhen: *dwinghen* IV 298;
bedinken: *versinken* III 1475;
inghe: *sonderlinghe* II 912;
inghe: Vlaminghe VIII 336;
winke: dinke (= dunke) VI 1083;

en verder met afwijkingen:

BC *bringhen*: *dinghen* A om. V na 660 r. 25;
A *brenghen: dinghen* BC *bringhen: dinghen* X 484;
A *volbrenghen*: *ghinghen* BC *volbringhen*: *ghingen* III 215;
A *brenghen*: *ghewinnen* BC *bringhen: ghewinnen* VI 603;

---

[1]) *ng* en *nk* zijn, aangezien zij minder verschil maken voor Vlaamsch en Hollandsch, dan wel voor Brabantsch, dooreen behandeld. *Bringhen* is ook opgenomen, hoewel men hier den mogelijken i-oorsprong der vocaal in 't oog dient te houden.

[2]) De vormen met *e* zijn ook in A niet talrijk; misschien zijn ze van een zijner voorgangers.

misschien ook:

B *deinken*: *sinken* C *denken*: *senken* A om. IV na 1160;

A *ghedenken*: *senken* BC om. IV 1171.

Verder zijn er nog drie vrije rijmen, waarvan met *e:* ABC *ghehengen: brenghen* (V 1263) en met *i*: ABC *bringhen*: *ghehingen* en *bringhen*: *onderminghen* (VII 271 en VII 239).

We moeten dus, al is 't materiaal niet overal gunstig, voor Stoke de *i* voor gutturale nasaal aannemen; en voor de kleine rubriek van woorden, waar de *e niet* door *ng* wordt gevolgd, de vormen *ghinder*, *kennen* (en *kinnen?*) en *sint*.

III. De *e* als *ei* voor *n*.

Over het algemeen is deze wisseling niet belangrijk: ze hoort in B en C. Zoo vindt men 24 maal BC *peinsde*, A *pensde*, en nog 14 maal méér den vorm met *ei* in B alleen [1]). Dit laatste handschrift heeft ook meermalen *seinde* (b.v. *einde*: *seinde* IV 987, X 723, waar A en C slechts *e* vertoonen. ABC vindt men in deze woorden alleen de *e* (III 1220, 1233, 1514; IV 640, l.l.). Ook in het rijm luidt het steeds: *ghepens*: *florens* (II 544); *sende*: *kalende* (IV 500) enz. Men lette echter op het volgende:

1°. ABC *Reinsborch* II 383; IV 1145; V 1041, VI 1319; A *Reinsborch* BC *Rensborch* II 322 (naast A *Rensborch* BC *Reinsborch* II 648);

2°. A *al einsken* (sic) BC *al enskijn* IX 653;

A. *aleinsken* BC *allenken* (*-kijn*) IX 702.

Het is wel mogelijk, dat hier *ei*'s van Stoke bij zijn. In *Reinsborch* is die klank waarschijnlijk te verklaren uit den in de streek zelf gangbaren vorm.

---

[1]) Zonderling is echter VIII 1177: BC pensden, A *pijnsde*. Is het verlenging van *pinsde*? (vgl. A II 352 Rinsborch) Doch de *i* is ook vreemd.

Voor 't overige moet blijkens het voorafgaande de *ei* uit *e* voor Stoke verworpen worden.

IV. De *i* vertegenwoordigd door *e*.

Zooeven is reeds opgemerkt, dat men deze Vlaamsche eigenaardigheid vooral in A vindt. Ic *ben*, *prense*, *selver*, en vooral het voorvoegsel *mes-* en het achtervoegsel *-nesse* vindt men met elkaar 54 keer in A alleen, terwijl dergelijke vormen in B (behalve in B^2) en C bijna geheel ontbreken. En dat inderdaad A hier niet den vorm van zijn origineel, maar zijn eigen dialect geeft, zou men alweer opmaken uit de omstandigheid, dat vormen met *i* in vrij groot aantal ABC gevonden worden (*besmit*, *ic bin*, *hitte*, *lichte*, *mis-*, *missael*, *misse*, *misselyc*, *missen*, *-nisse* komen met elkaar 40 à 50 maal ABC voor), en uit het onzuivere rijm, dat A II 995 te zien geeft: *bekenne*: *gravinne*. Daartegenover echter moet men opmerken, dat men buiten rijm ook 4 maal ABC *mes-* en 2 maal ABC *-nesse* vindt.

De rijmen vertoonen hier een buitengewoon groote vrijheid. Men vindt als *i*-rijmen:

ABC *misse: Edisse* II 391;
misse: bewissen III 755;
misse: Widenisse IV 395;
Rinisse: zwaernisse IV 615;
Rinisse: ghewisse IV 767;
lichte: ghestichte IV 1113;
stric: pic IV 1397;
besmit: dit V 943;
micke: dicke IX 658;
bewissen: Galissen IX 668;
misse: ghewisse X 21;

en vermoedelijk ook, met afwijkingen:

A *Boternesse: smisse* BC *Boternisse: smisse* V 355.

AC *nichten: vichten* B *nichten: vechten* X 393.

Als *e*-rijmen komen voor:

ABC *ghewes: es* passim;

-nesse: zesse I 87; II 1, 487, 637, 1143;

aprel: wel I 1314;

maestrecht: echt II 1204;

vonnesse: lesse III 843;

mect: ghetrect III 386, 1099;

Rinesse: lesse IV 1244;

messe: zesse IV 1532;

Widenesse: lesse V 609;

pec: spec V 812;

let: gheset VI 310;

mecken: Lecken VII 401;

strecke: becke X 388;

en waarschijnlijk ook:

AC *Aprel: wel* B *April: wel* I 443;

B *Rinisse: lesse* C *Rinesse: lesse* A ontbr. V na 660 r. 52;

A *lijchte: ghisebrechte* BC *lichte: ghisebrechte* VI 182;

AB *rebben: hebben* C *ribben: hebben* VI 346;

A *Renesse: lesse* BC *Rinisse: lesse* VI 897;

AB *stric: pec* C *strec: pec* X 380;

AC *vonnesse: lesse* B *vonnisse: lisse* X 703;

A *vonnesse: lesse* BC ontbr. X 1026.

Zooals dus buiten rijm de *i*-vormen ABC in de meerderheid waren, zoo zijn hier de *e*-vormen talrijker. Hoe dit verschijnsel te verklaren? Vermoedelijk zijn beide hem zéér goed bekend geweest of was zijn uitspraak zwevend en spelde hij uit traditie *i*, doch rijmde gemakkelijk zijn *i* op *e*. (Zie verder hoofdstuk IV).

V. *Helt* en *hilt; vel* en *viel.*

1. De vorm *helt* komt het meest voor in A (ook eens

een rijm A *helt: wilt*, BC *hilt: wilt*, VI 115); *hilt* 't meest in C. Slechts éénmaal vindt men buiten rijm ABC *helt* (I 1129), daarentegen 15 maal *hilt*, hetgeen zou wijzen op een overheerschen van den laatsten vorm bij Stoke. Doch in 't rijm staan beide vrijwel gelijk. Men vindt met *i:*

ABC *hilt: Machtilt* III 532;
hilden: stilden X 234;
A *helt: wilt* BC *hilt: wilt* VI 115;

en met *e*:

ABC *helt*: *gelt* III 107;
AC *helt*: *gelt* B *hilt*: *gelt* III 544;
BC *helt*: *ghewelt* A ontbr. VIII na 381 r. 34;

terwijl men eveneens onder de *e*-rijmen moet rekenen:

ABC *behilt*: *ghewelt* X 584.

Men moet hieruit besluiten dat Stoke beide vormen goed kende. Aan welken hij echter de voorkeur gaf, is niet uit te maken.

2. *Vel* komt 't meest in C, *(ghe)viel* 't meest in A voor; éénmaal vindt men daar zelfs het merkwaardige *geviel*: *weel* (VI 103; BC *ghevel*: *wel*). Doch verder is alles onregelmatig. Buiten rijm vindt men tweemaal ABC *vel*, 24 maal ABC *(ghe)viel*. Doch daar staat tegenover, dat er geen rijmen op *(ghe)viel* (behalve het bovengenoemde in A alleen), en 14 op *(ghe)vel* voorkomen — trouwens, rijmwoorden op *gheviel* zijn veel zeldzamer, zoodat men aan 't overheerschen van 't andere rijm niet te veel gewicht kan hechten. De rijmen zijn:

ABC *(ghe)vel*: *wel* I 1209; II 653, 957, 1189; III 187; IV 1024, 1251; VII 1071; VIII 747; IX 1255, 1388;
vellen: *tellen* IV 246;
ghevel: *el* IV 1506;
ghevel: *spel* V 1114.

Stoke heeft zeker wel beide vormen gebruikt, misschien zelfs zonder veel onderscheid.

VI. De wisseling van *o* met *u*.

Deze wisseling komt voor in *borch*, *dorren*, *op*, *vol*, en sporadisch in andere woorden.

Het gewichtigst is hier 't woord *borch*.

De vorm met *o* is in A de eenige. C gebruikt gewoonlijk *burch* (66 maal), B vertoont daarenboven een derden vorm *boerch*, die op 't eerste gezicht in B^2 thuishoort (16 maal), doch tweemaal ook in B^3 voor den dag komt (IV 563 en 564).

Borch, de vorm van A, is blijkbaar ook die van Stoke. Want ondanks de voorkeur van C voor *burch*, den Hollandschen vorm, vindt men 11 maal ABC *borch*, en eenmaal ABC *borghers* (VII 939), behalve nog een paar plaatsen met afwijkingen, die toch ten slotte tot een oorspronkelijk *borch* doen besluiten (III na 886 BC *borch* A ontbr., en VIII 604 AC *borch* BC *boerch*). Ook vindt men nergens een rijm op *u*, maar wel vier rijmen op *sorghe* (IV 567; V 187, 964; VI 155).

Vervolgens trekt de aandacht 't voorzetsel *op*. Herhaaldelijk vindt men *up*, doch alleen in A (83 maal, naar 't einde toe steeds vaker), in 't eerste gedeelte van B^3 en in 't fragment van Clarisse. Daar de grenzen van 't gebruik van den *u*-vorm zoo duidelijk zijn, is hij zeker niet oorspronkelijk, en neem ik voor Stoke *op* aan.

Vrij talrijk zijn ook de vormen van *dorren*. Minstens 26 maal vindt men ABC *dorste* enz., waarbij gevoegd kan worden het rijm ABC *dorste*: *vorste* (VI 41). Doch beurtelings vertoonen de afschrijvers vormen met *u*. Men vindt:

A *durste*: *vurste* BC *dorste*: *vorste* IV 1087;

B *durren* C *dorren* III na 1580;

BC *ic durst* A *ic dorst* VII 602;

C *dursten* AB *dorsten* VII 1128.

Om de zeldzaamheid der *u*-vormen ben ik geneigd ze niet

als oorspronkelijk te beschouwen: A en B althans zouden er dan wel meerdere hebben behouden. Voor Stoke blijft dus *dorren*.

Van 't werkwoord *connen* vindt men slechts dezen vorm, vaak rijmend op vaste *o* (IV 991 *connen*: *verwonnen*; IV 1147 *connen*: *ronnen*, enz.). Stoke schreef dus *connen*.

Vol toont dezen vorm 8 maal ABC, *vul* vindt men alleen A III 412, zeker onoorspronkelijk.

Verder vindt men nog hier en daar eenige minder belangrijke gevallen, hier volgend in alphabetische orde.

1. Adolf.
   A Adolfe BC Adulfe IV 817.
2. Bosch.
   A bosch BC busch I 1068; II 966; III 126; IV 254, 259;
   AC bosch B busch I 362.
3. Drossate.
   ABC drussate I 981;
   A drossate BC drussate II 595;
   BC drossate A drussate X 896.
4. Dol.
   ABC dul II 165;
   BC dul (A anders) III 1378.
   (Driemaal vindt men ABC verdullen).
5. Dunken.
   A mi donke V 1006, VI 10, 1219; VII 674;
   BC hebben *u* of *i*.

(6. Fundament.
AB fondement C fundement I 495). [1])

7. Gerucht.
   ABC gheruchte IV 210; IX 1010;
   ABC gherochte alleen in rijm: VI 863; VIII 166; IX 1024.

---

[1]) Dit woord heeft nauwelijks waarde: de *u* kan uit 't Latijn, de *o* uit 't Fransch stammen.

8. Vormen van *helpen*.
   AC gheholpen A ghehulpen IV 1051;
   A holpen (indic. impf.) BC hulpen VII 1051.
9. Horden.
   AB horden C hurden VI 224.
10. „Horre voere".
    A horre voere (BC anders) VI 950;
    A hurre voere (B horer C hoere) VII 950.
11. Horst.
    ABC -horst V 476;
    A Hurst BC ontbr. III 181.
12. Monster.
    ABC monster II 22, 598, 648.
13. Plukken.
    AC plocte B plucte V 511.
14. Sonder.
    ABC sonder *passim*;
    C sonder B sunder A ontbr. III na 1580.
15. Storten.
    BC storte A sturte II 319.
16. Turf.
    (AC anders) B torve VI 613.
17. Turken.
    ABC Torken II 390, 396, 745;
    ABC Turken II 842, 847.
18. Vrucht (= vrees), vruchten.
    ABC vrucht(en) IV 1550; VII 929 (: vlucht);
    BC vrucht (A anders) IV 1567.
19. Wolle.
    ABC wolle IV 871.[1])

---

[1]) *Uns* en *unt* in hs. B (IV 729; IV 720, 1267) zijn natuurlijk germanismen.

VII. De wisseling van *u* met *e* in *luttel*.[1])

In hs. A vindt men meest *lettel* (27 maal), doch verder komt deze vorm nergens voor. En verder gaat A ook 6 maal met B en C mee en schrijft *luttel*, terwijl Clarisse ook alleen *luttel* vertoont (III 1564).

Deze laatste vorm zal dus van Stoke zijn.

VIII. De wisseling van *u* met *i*.

Zij komt voor in de woorden: *dunken*, *dunne*, *put*, *rugghe* en *stuc*.

1. *Dinken* heeft in A en C de meerderheid (10 en 13 keer), *dunken* in B (15 maal, verspreid over B^1, B^2 en B^3). Verder vindt men:

AB *dunct* C *dinct* X 45;

BC *dunct* A *dinct* III 115, IV 1314, VI 1076.

Overeenstemming der hss. toont alleen VII 212 (ABC *mi dinct*), en als rijm vindt men alleen VI 1083 *winke*: *dinke*. Dit materiaal is niet voldoende om met zekerheid zich voor een vorm *dinken* bij Stoke uit te spreken, doch analogie met de straks te behandelen woorden (die echter zelf meerendeels zwak staan) pleit er mede voor; ik neem dien vorm dus als oorspronkelijk aan.

2. Wat *dunne* (*dinne*) betreft, moet men wel tot *dinne* besluiten. Immers, men vindt als rijmen:

ABC *dinne*: *minne* IX 690;

BC *dinne*: *minne* A om. IV na 632;

BC *dinne*: *minne* A *dunne*[2]): *minne* X 453;

---

[1]) Deze wisseling is er eigenlijk geene, die door dialectische uitspraak ontstaat: er is althans ook verschil in stam mogelijk (*lut, *liut en *lit).

[2]) Misschien moet men lezen: *dijnne*: *minne*, met de in A vrij gewone verlenging van de *i* voor *n*.

en daartegenover geen enkel *u*-rijm. Echter is ook hier het materiaal nauwelijks voldoende.

3. *Pit* vindt men buiten rijm 4 maal in A, waar B en C een stuk missen, en bovendien treft men VI 284 ABC *pitkupe* aan. Als rijm komt alleen de eigennaam voor:

ABC *Pitte*: *Witte* VI 606, VIII 663;

ABC *Putte*: *nutte* (adj.) V 748;

en met afwijking:

A *Pitte*: *nitte* (adj.) BC *Putte*: *nutte* VIII 1148.

Dit zijn alle rijmen die weinig meer zekerheid verschaffen, daar immers de vorm, dien een copiïst aan een aardrijkskundigen eigennaam geeft, vaak afhangt, niet van eigen dialect, maar van de streek waar de plaats ligt, of van den vorm, dien hij in andere boeken heeft zien gebruiken.

N.B. Het hier genoemde adjectief *nutte* (*nitte*) vertoont anders nergens wisseling, overal vindt men ABC *nutte* (II 758, 768, 773; III 761; V 277, enz.). Stoke's taal zal dus evenals het hedendaagsche Goereesch *pitte* en *nutte* naast elkaar vertoond hebben (vgl. Van Weel, Het dialect van Westvoorne, § 88; en ibid. de woordenlijst op *nut*).

4. *Rugghe* vindt men steeds in dezen vorm, behalve een verrassend ABC *buulricged*, *buulrigd* (II 58), dat echter tegenover het vrij vaak voorkomende *rugghe* (IV BC na 292 r. 39; IX 328, 447, 785 e. e.), en de rijmen *brugghe*: *rugghe* (VI 667) en *rugghe*: *vlugghe* (IX 536) toch bezwaarlijk als de normale vorm bij Stoke kan gelden. De vorm *rugghe* staat dus voor hem wel vast.

5. *Stic* vindt men 14 maal ABC buiten rijm, *stuc* slechts zelden, n.l.: A III 1213; VI 656; AB VI 1323; B V 1276; BC VII 339; telkens naast *stic* in de andere handschriften. Het eenige rijm is *sticken*: *nicken* (IX 199).

Dit materiaal moet ons doen besluiten tot een oorspronkelijk *stic*, hoewel de *u*-vormen vreemd schijnen.

We vinden dus, dat alleen voor *rugghe* de *u* 't meest waarschijnlijk is; een Hollandsch klinkende vorm tusschen de Zeeuwsche of Vlaamsche *i*'s. Men zie ook met *u* het terloops behandelde *nutte* (sub 3), en het *steeds* met *u* aangetroffen *brugghe* (III 342, 346, VI 221, 676, 680, 777 e. e), dat ook in het Oudbeierlandsch naast *pit* voorkomt (Opprel, Het dialect van Oud-Beierland, § 14 *b*).

IX. De Germ. *ô* als *o* en *ou* in plaats van *oe*.

In alle hss. zijn voorbeelden van de *o* in plaats van *oe*: in hs. B 68, in C 35, in A 15. Men vindt:

broder, *behoven*, *beromen*, *blomen*, *bloot* (B), *te done* (*don*, B), *drove*, *gode*, *ho*, *hode*, *nomen*, *overmode*, *otmode* (B), *proven*, *ropen*, *zoote*, *toverlaet*, *verdomen*, *versonen*, *voren*, *vro*;

en voor gutteralen:

boke, *droghen* (imperf.), *ghenoghen*, *sloghen* (imperf.), *soken*.

In het fragment van Clarisse staat III 1029 *gode* en III 1371 *cone*; in dat van Bormans éénmaal *do*; dat van Serrure toont eenmaal *in rore*.

Het is wel mogelijk, dat al deze *o*'s toch van afschrijvers afkomstig zijn. De *o* naast *oe* (in enkele woorden) komt meer voor in Holland en Zeeland. Voor hs. C kan men het Delflandsch van Huygens vergelijken, met *soken* en *cloke* naast den vorm met *oe* (zie Te Winkel, Tijdschr. XVIII blz. 161). Maar dezelfde wisseling wordt nu nog vermeld voor Goeree (*blôme*, *drôg*, *prôve*, *rôpe*, *slôg*, *snope*, *vrôg*; vgl. Van Weel, Het dialect van West-Voorne, § 81); en in het Oorkondenboek van Holland en Zeeland ontmoet men een en andermaal *ghenomede* (II 83 vlgg., II 100) en *hove* (II 127 vlg.), naast de *oe*-vormen. Ook vergelijke men de rijmopgaven bij Van Helten, Mnl. Spraakk. § 56. Voor het Noord-Bevelandsch (Verschuur) en het Oud-Beierlandsch (Opprel) wordt echter niets van dien aard opgegeven, ter-

wijl ook het Delflandsch van thans de *o* niet meer schijnt te kennen. [1])

De rijmen nagaande vindt men, dat Stoke weinig gebruik gemaakt heeft van de wisseling, bijna alleen in die gevallen, waarin elk Middeleeuwer ze toepaste. Men treft aan:

1e. voor *m*: *coemt*: *noemt* I 745;
noemen: *comen* II 1349 (BC *o* : *o*); IV 523 (BC *o* : *o*); VI 357 (C *o* : *o*), 387 (C *o* : *o*);
doem (-kerk): *roem* II 485;
beroemen: *comen* (B *o* : *o*, C *oe* : *oe*) IV 656;
omen: *verdoemen* (C *o* : *o*) V 1278;

2e. op 't einde van een woord:
doe: *vro* III 301;
stro: *doe* IV 203 (BC *stroe*: *doe*); VIII 1289;
toe: *Heilichloe* IV 219;
so: *doe* IV 413; V 141; VI 979; VIII 323; IX 1015, 1275; X 306;
(*hi*) *vloe*: *doe* VII 785;

3e. in meer belangrijke gevallen:
over: *oever* IV 919; X 885, 926;
Woerden: (*toebe*)*hoerden* IV 1057; VII 866;
doen: *ghevloen* III 67; X 403;
ploen: *doen* IX 533;
goet: *noot* VIII 47 (BC *groot*: *noot*).

De beide eerste rubrieken komen in alle dialecten voor; van de laatste kan eigenlijk alleen *over*: *oever* gewichtig genoemd worden. Immers is *Woerden* als eigennaam uit een waarschijnlijk vreemde streek niet betrouwbaar; zijn verder de vormen van *plien* en *vlien* twijfelachtig van klank; en komt eindelijk bij *goet*: *noot* de onzuiverheid alleen in A voor.

---

[1]) In Willem van Hildegaersberch vond ik 't verschijnsel evenmin, doch zijn taal mag wel nader onderzocht.

En gaat men nu na, hoeveel malen Stoke een *zuiver* rijm heeft, dan vindt men 226 *oe*-rijmen en minstens evenveel met zuivere *o*. Zeker heeft dus de wisseling van *oe* met *o* in Stoke's dialect al heel weinig beteekend; vermoedelijk kende hij haar in 't geheel niet, en zijn werkelijk al onze *o*'s van afschrijvers afkomstig.

Wat de *ou* betreft, zij komt alleen voor gutteralen in hs. A voor, en wel aldus:

drouch, *droughen* II 958 [1]); III 139, 304; IV 137; IV 1105;
slouch, *sloughen* II 1375; III 688, 894; IV 12, 119, 148;
vloukede II 764;
ghevouch V 365.

Natuurlijk is deze schrijfwijze dus van Wouter den Clerc of een zijner voorgangers, niet van Stoke.

X. *Ee* en *ei*.

Wegens de onregelmatigheid, die men bij deze beide klanken opmerkt, heb ik alle voorkomende woorden afzonderlijk behandeld. Algemeene verschijnselen zijn nauwelijks te vinden. Wil men op 't karakter der handschriften den nadruk leggen, dan trekt b.v. wel de aandacht, dat A 10 maal *cleine* heeft tegenover de *e* van BC, doch daarentegen heeft A weer vaker *dreghen*, *ghevreescen*. Men zie dus verder de (volledige) opgave der plaatsen van ieder woord afzonderlijk, en de gevolgtrekking, die ik voor dat woord heb pogen te maken ten opzichte van Stoke zelf.

Ik verdeel de onder deze afdeeling vallende woorden in twee groote rubrieken: die, waarin op de tweeklank geen umlautsfactor volgt, en die, waarin dat wèl 't geval is. Immers, volgens de nasporingen van Te Winkel en anderen schijnt

---

[1]) In II 1376 schrijft A *droeuch*.

voor het Nederlandsch hier wel eigenlijk de grens tusschen *ee* en *ei* gezocht te moeten worden (vgl. Te Winkel in den Feestbundel voor Matthias de Vries, blz. 149). Een derde rubriek bevat slechts de woorden *gemene* en *meenen*, wier *ee* nog onverklaard is, daar de verwante talen alle den umlautsfactor vertoonen.

a. Woorden zonder umlaut (of analogie naar zulke woorden)

been (*ghebeente*) ABC steeds aldus.

Stoke: *been*.

breet buiten rijm:

breet BC V na 660 r. 22 A ontbr.;
breden ABC I 705.
Rijm: *breit*: *pleit* ABC III 1046.

Stoke: *breet*.

deel buiten rijm ABC passim.

Rijm: *heel* (= heil): *deel* ABC VII 96.

Stoke: *deel*.

eet buiten rijm:

eet ABC II 212;
me(e)nedich ABC VII 209.
Rijmen: *eden*: *leden* (infin.) ABC VII 224;
BC *eede*: *lede* (subst.) A ontbr. na X 770 r. 29.

Stoke: *eet*.

een (*allene*) buiten rijm en in rijm ABC passim (behalve B IV 1045 *eins anders*).

Stoke: *een*, *allene*.

geest ABC IV 59; V 71, buiten rijm.

Stoke: *geest*.

geest (zandgrond) buiten rijm:

gheest ABC III 389, V 988.
Rijmen: *gheest*: *vereest* (*ghevreest*) ABC I 923; V 979;
gheest: *meest* ABC IV 223, 550.

Stoke: *gheest*.

(*ghe*)*heel* ABC passim.

Stoke: *gheheel.*

ghereet zie bij *r.*

heeten buiten rijm ABC steeds aldus (behalve B II 1132; III 442; IX 734, X 124 *heiten*).
Rijmen: *gheheet*: *ghereet* ABC II 189;
heet: *weet* ABC I 319.

Stoke: *heeten.*

cleet buiten rijm:
cleet ABC II 149; IV 1186, 1188 VII 191;
ontcleden ABC II 955.
Rijm: *bereden*: *ontcleden* ABC V 89.

Stoke: *cleet.*

leet (subst. en adj.) buiten rijm:
leet ABC VII 938; A V 1277 (BC anders); AC VIII 613; IX 372 (B *leit*); A VIII 900 (BC *leit*); BC VIII 814 (A *leit*);
leit zie boven B VIII 613, IX 372; BC VIII 814; A VIII 900;
en bovendien: B, C en Clarisse (A ontbr.) III na 1370.
Rijmen: *leet*: *wreet* ABC II 849; III 803;
lede: *vede* ABC IV 84;
leet: *weet* ABC IV 733; 1475; (A X bijvoegsel I regel 19);
leet: *reet* (imperf.) ABC IV 1498;
leet: *heet* (adj.) ABC X 586;
lede: *eede* BC X na 770 regel 29;
(*leet*: *spleet* (imperf.) A X bijv. II).

leit: *gheseit* ABC VIII 670.

Stoke: *leet.*

meest ABC passim.

Stoke: *meest.*

ghereet buiten rijm:
ghereet ABC III 1093; V 693; VIII 395; X 681;
A II 1344 (BC ontbr.);
AC IX 229 (B *gheregt*):
ghereit zie boven B IX 229; en verder BC IX 959 (A anders).
Rijmen: *ghereet*: *weet* ABC I 1015;
gheheet: *ghereet* ABC II 189;
gherect: *leet* (imperf.) ABC IV 1445; X 940;
leet: *ghereet* A II 217 (BC anders);
ghereet: *sceet* ABC III 189.

A *bede*: *gherede* BC *beide*: *ghereide* V 1043.

ghereit: *arbeit* ABC II 938;
ontseit: *ghereit* A VI 578 (BC anders).
Stoke: *ghereet.*

steen buiten rijm ABC I 639, 643 en elders *steen;* alleen A I 567 *stein* (BC *steen*).
Rijmen: *stene*: *allene* ABC IX 175; X 488;
ghemene: *stene* ABC I 643; II 143; IX 349;
steen: *cleen* ABC IX 198;
steen: *sceen* ABC X 219.
ghene: *stene*, *clene*: *stene* resp. A en BC I 609;
Stoke: *steen.* [1])

---

[1]) De naam *IJselstein* vertoonde bij Stoke zeker *ei*. Men vindt buiten rijm: ABC IJselstein VII 114; 267, 273; en in rijm:
IJselsteine: cleine ABC VI 161;
IJselsteine: ghemeine ABC VI 393; 1200;
IJselsteine: ic mene ABC VIII 1042;

BC IJselsteyn: ghemeyn A IJselstene: ghemene VI III;
A IJselsteine: *ghemene* BC IJselstene: ghemene V 236.

teeken wordt alleen buiten rijm gevonden, en wel:
teyken ABC VIII 1308; A VIII 715 (BC teken)
A IX 643 (BC teken);
teken zie boven BC VIII 715; IX 634.

Stoke: *?*

vleesch buiten rijm eenmaal als *vleysch* (ABC V 811).
Rijm: A *vleesch*: *eesch* BC *vleysch*: *eysch* IX 763.

Stoke: *?*

vrese buiten rijm:
vrese ABC I 1308;
vreselic BC IX 508, A *vreiselic*.
Rijm: *vreyse*: *reyse* C V 825 (AB *vriese· reyse*), waarschijnlijk een noodrijm.

Stoke: vermoedelijk *vrese*.

b. Met (zekeren of vermoedelijken) umlautsfactor.

arbeit Rijm: *ghereit*: *arbeit* ABC II 938.

Stoke: *arbeit*.

beide buiten rijm:
beide ABC I 237, 269, 699, 1071; II 214; III 1008; IV 195, 213, 513, 838, 841, 853, 874, 885, 1342; V 221, 223, 495, 1056, 1143; VI 401, 806, 865, 886, 905, 1138; VII 604, 650, 915, 931; VIII 1159; IX 1288; X 571, 833; d. i. 34 maal;
AB VII 885; VIII 582, 915, 973; (naast C met *bede*);
AC II 1179; IV 139; (naast B met *bede*);
A V 1083; VI 1182; VII 121, 257, 266; VIII 196 (naast BC *bede*); A III 662, 710; IV 205; V 122, 126, 132, 135 (BC ontbr.); A IV 905; V 202 (BC anders);
BC I 607; II 90, 190, 352, 668; III 318, 1397, 1424; IV 180, 264, 605, 1448; V 302, 518, 574, 812, 916; VI 567, 647, 654, 1131, VII 1101; IX 1024;

(d. i. 23 maal, telkens naast A *bede*); BC IV na 291; IV na 1061 (A ontbr.);
B VIII; VIII 878, 910, 1093; X 214, 216, 282; (naast AC bede);
C X 986 (naast AB bede);
bede ABC II 250, 691, 906; VII 905, 992, 1032, 1053; VIII 418, 472; X 425 (d. i. 10 maal);
AB zie boven X 986;
AC zie boven VIII; VIII 878, 910, 1093; X 214, 216, 282;
A zie boven onder BC (23 maal), en bovendien A III 653; IV 937 (BC ontbr.);
BC zie boven V 1083; VI 1182; VII 121, 257, 266; VIII 196;
B zie boven II 1179; IV 139; en bovendien B IX 1231 (AC ontbr.);
C zie boven VII 885; VIII 582, 915, 973.
Rijmen: *beide: gheleide* ABC IV 1540; VIII 205;
beide: *heide* ABC V 191;
beide: *galeide* ABC IX 566.

A *beide*: *gheleide* BC *bede*: *ghelede* VII 1029;
A *beide*: *weide* BC *bede*: *wede* X 588;
BC *beide*: *ghereide* A *bede*: *gherede* V 1043.

bede: *besceden* ABC VIII 511.

Stoke: meest *beide*, doch denkelijk ook *bede*.[1])

beiden (ww.) buiten rijm alleen aldus, n.l. ABC II 618, 1400; III 1333; IV 1436; V 867, 899; VI 567; VII 565, 933; VIII 813; IX 37, 562, 932.

---

[1]) Men lette voor een oorspronkelijk *bede* ook op de groepsgewijze verspreiding van de plaatsen ABC *bede*, alsof Stoke een poosje achtereen dien vorm gebruikte.

Rijmen: *(ont)beide*: *heide* ABC III 1314, 1319, 1342;
beiden: *gheleiden* ABC IV 1565; VIII 629;
beiden: *leiden* (v. *leggen*) ABC V 31;
ontbeide: *seide* ABC III 32; V 896;
beiden: *weiden* ABC X 440.

A *beiden*: *ghereden* (v. *rijden*) BC *beden*: *ghereden* II 561;
A *beiden*: *reiden* BC *beden*: *reden* IX 43.

Stoke: *beiden.*

dreighen buiten rijm:
dreghen ABC II 1065; en A II 858 naast BC *dreighen*;
dreighen zie boven BC II 858; en A V 456 (naast BC anders).[1]
Uit deze plaatsen valt voor Stoke zelf niets op te maken.

eigen steeds aldus (ABC I 245, 734, 739, 742 enz.)

Stoke: *eigen.*

eyscen, ghevreiscen buiten rijm:
ghevreiscen ABC V 641; VI 48; VII 491, 882, 1177; VIII 497, 931, 1237, 1340; IX 458;
A VI 946 (naast BC *ghevreescen*);
BC VI 463 (A anders); IV 1516; V 34; VI 319 (naast A *heschede* enz.);
ghevreescen zie boven A IV 1516; V 34; VI 319; BC VI 946.
Rijmen: *vereest*: *gheest* ABC I 923; V 927;
eescht: *vereescht* BC V na 660 r. 82.

A *vleesch*: *eesch* BC *vleysch*: *eysch* IX 763.
Bijgevolg zijn buiten rijm de *ei*-vormen ABC in de meerderheid, doch de rijmen steunen dezen vorm

[1]) C vertoont VII 222 *bedreghen: lieghen*, naast AB *bedrieghen: lieghen.*

niet. Men kan wel voor Stoke *ghevreiscen* aannemen, en de drie eerste rijmen als noodrijmen opvatten, doch de argumenten zijn zwak.

heide buiten rijm aldus ABC X 954.

Rijmen: *heide*: *(ont)beide* ABC III 1314, 1319, 1342; *gheleide*: *heide* ABC III 1415; X 900, 913, 946.

Stoke: *heide*.

heidijn, *heiden*. Alleen buiten rijm, steeds met *ei*; vgl. ABC I 79, 81, 142, 147, 164 enz.

Stoke: *heidijn*.

heil subst. buiten rijm niet voorkomend.

Rijm: *heel*: *deel* ABC VII 96, zeker een noodrijm.

Stoke: *heil*.

heilich alleen buiten rijm:

heilich ABC I 498, 781; II 348, 349, 452, 639, 775, 878, 1202; III 819, 1343; VI 70; X 185;
AC I 929 (B *helich*) I 1194 (B hele);
A I 820, 1254; III 734; X 1046 (BC ontbr.);
BC II 876 (A *helich*); III na 732, na 886 (A ontbr.);
helich zie boven A II 876; B I 929.

Stoke: *heilich*.

heimelic alleen buiten rijm:

heimelic ABC I 1303; III 395; III 1578 (*ook Clarisse*); V 288, 903; VII 280;
A IX 25 (BC anders);
BC V 909 (A *hemelike*);
hemelic zie boven A V 909.

Stoke: *heimelic*.

cleine buiten rijm:

clene ABC II 1182, 1352; III 202, 428; V 20, 975; VI 745, 751, 805, 838; VII 88, 327, 386, 392, 445, 538, 1142; VIII 289, 530, 795, 842, 1067, 1284; IX 43, 1339; X 485, 622; d. i. 27 maal;
AC III 1276 (B en Clar. *clein*);

A IX 1187 (BC anders);
BC I 220; II 859; 949, 1089, 1307; III 839; V 470, 664, 1052; VI 700, 915, 1255; d. i. 10 maal, naast A *cleine*; bovendien BC V na 660 r. 22 (A ontbr.); C I 1121 (AB anders);
cleine zie boven A 10 maal naast BC *clene*; en verder A III 987 (BC ontbr.).
Rijmen: *clene*: *(all)ene* ABC II 501; VI 942, 1128; A III 711 (BC ontbr.); BC IV na 826 (A ontbr.);
clene: *ghemene* ABC I 1019; II 113, 982, 1221; III 78; IV 609, 950, 1342, 1558; VI 645, 813, 1283, VII 50, 84, 114, 256, 707, 750, 1116; VIII 413; 756; X 638, 730, 833;
A IV 929, 1300 (BC anders);
clene: *lene* ABC IV 194; A III 959 (BC ontbr.);
clene: *rene* ABC I 1227;
clene: *stene* ABC IX 198; BC I 609 (A anders).

A *cleine*: *ic mene* BC *clene*: *ic mene* VII 653.

Stoke: *clene*.

cleinoot ABC I 949 *clenode*.

Stoke: *clenoot*.

leiden buiten rijm:
leiden ABC III 1079; IV 695, 719; V 878, 1163; VI 989; VII 294, 297, 299; VII 215, 523; X 903 (12 maal);
BC VII 311 (A *leden*); V 876 (A ontbr.);
leden ABC II 31, 71; III 278; V 1419; VII 530; VIII 957; IX 1311; X 314 (8 maal);
A zie boven VII 311;
BC IV na 1168 (A ontbr.).
Rijmen: *gheleide*: *beide* (ambo) ABC IV 1540; V 497; VIII 205;
(ghe)leiden: *beiden* ABC IV 1565; VIII 629;

gheleide: *heide* ABC III 1314; X 900, 913, 946;
(ghe)leide: *seide(n)* ABC III 1080, VII 260; BC V na 660 r. 7); X na 777 r. 44 (A ontbr.);
gheleiden: *sceiden* ABC IV 1287;
gheleide: *weide* ABC IV 1383.

A *beide*: *gheleide* BC *bede*: *ghelede* VII 1029;
A *reiden*: *leiden* BC *reden*: *leden* VIII 23.

leden: *eden* ABC VII 224;
gheleden: *w'dicheden* ABC X 950;
gheleet: *leet* (adj.) BC II 217 (A anders);
ghelede: *ghereden* (v. rijden) ABC III 6;
leden: *sceden* ABC V 135;

De vorm met *ei* heeft dus, zoowel in de overeenstemming buiten rijm als in de rijmen, de meerderheid. Doch sterk is die meerderheid in geen der twee gevallen. Stoke heeft zeker *leiden* gezegd, doch *leden* schijnt hem wel goed bekend te zijn geweest.

(be)reiden buiten rijm:

reden ABC V 501; VI 756; VII 44; VIII 101, 1346, IX 24, 910; X 923, 977;
AC IX 241 (B *reyden*);
A II 777; III 291; IX 126; X 879, 938 (BC *reyden*);
III 616 (BC ontbr.); IV 1570 (BC anders);
BC VIII 393 (A *reyden*); VIII na 840 (A ontbr.);
reiden zie boven A VIII 393; B IX 241; BC II 777; III 291; IX 126; X 879, 938.
Rijmen: *reden*: *ghebeden* (v. bidden) ABC VI 1153;
bereden: *ontcleden* ABC V 89;
bereden: *steden* A V 1068 (BC *bevreden*: *steden*).

A *reiden*: *leiden* BC *ghereden*: *leden* VIII 23;

A *reiden*: *beiden* (ww.) BC *reden*: *beden* IX 43.

Stoke: *reden*[1]) en *reiden*?

reine, *rene* buiten rijm:

(*on*)*reyn* ABC II 839; VIII 71.

Rijmen: *reine*: *Seine* ABC I 642.

rene: *ghemene* ABC VIII 818; A IX 775 (BC *allene*: *ghemene*);

rene: *clene* ABC I 1227;

rene: *lene* ABC I 724.

Stoke: *misschien beide vormen.*

reise alleen in het rijm *vreyse*: *reyse* (C V 825). A en B hebben hier *vriese*(*n*): *reyse*(*n*), wat onzin is.

Stoke: *reise.*

sceiden buiten rijm:

sceiden ABC II 744; III 754; V 831; VII 297; VIII 822; IX 556;

A I 1285; VII 495, 788; VIII 448 (BC *sceden*);

B IV 1213 (AC *sceden*); IV na 416 (C *sceden*);

sceden zie boven AC IV 1213; BC I 1285; VII 495, 788; VIII 448; C IV na 416, en bovendien:

ABC II 721 *ghesceden* (partic.).

Rijmen: *sceiden*: *galeiden* ABC IX 1274;

sceiden: *gheleiden* ABC IV 1287.

A *sceiden*: *droefheiden* BC *sceden*: *droefheden* IV 1371.

bede: *besceden* ABC VIII 511;

leden: *sceden* ABC V 135;

sceet: *ghereet* ABC III 189;

---

[1]) De vraag doet zich natuurlijk voor, of dit *reden* dan als *ee*-vorm ondanks umlautsfactor, of als analogie naar *ghereet* beschouwd moet worden. Het laatste is wel 't meest waarschijnlijk.

ghesceet: steet (= staat) ABC II 538;
sceden: *bereden* C VIII 250 (B *sceden*: *berieden*, A *scieden*: *berieden*).
Stoke: *misschien beide vormen.*

weide buiten rijm: *weide* ABC IV 1451.
Rijmen: *gheleide: weide* ABC IV 1383;
seide: weide ABC I 361.

A *beide: weide* BC *bede*: *wede* X 588.
Stoke: *weide.*

c. Woorden met onverklaarde *ee*.

gemene buiten rijm passim ABC *ghemene, ghemeenlike, ghemeente* enz.
Rijmen: passim ABC *ghemene* rijmend op: *allene, clene* (zie aldaar), *ghene* (VIII 976), *ic mene* (zie beneden), *rene* (zie aldaar), *stene* (zie aldaar), *Zwene* (VI 1149).
Uitzonderingen: [1])
IJselsteine: *ghemeine* ABC VI 393, 1200;
IJselsteine: ghemene A V 236 (BC *IJselstene: ghemene*).
Stoke: *ghemene.*

meenen Rijmen:
ghemene: ic mene ABC IX 271.

A *cleine*: *ic mene* BC *clene: ic mene* VII 653.

ic meyne: IJselsteyne ABC VIII 1042.

Bijgevolg hebben we voor Stoke gevonden:
1°. in rubriek *a* de vormen met *ee* (*been*, *breet*, *deel*, *eet*,

[1]) A vertoont X 115 een rijm *ghemien: ic mene;* BC hebben *ghemene: ic mene.*

een, *allene*, *geest*, *geest* (zandgrond), *heel*, *heeten*, *cleet*, *leet*, *meest*, *gereet*, *steen* (doch *IJselstein*), *vrese*. Twijfelachtig bleven hier *teeken* en *vleesch*, doch misschien moeten deze woorden inderdaad onder *b* worden gerangschikt: immers *teeken* kan den invloed van het werkwoord (**taiknjan*, ags. *tæcan*) ondervonden hebben, en *vleesch* kan vergeleken worden met ags. *flæsc*.

2°. in rubriek *b* in 't algemeen vormen met *ei* (*arbeit*, *beiden* ww., *eigen*, *heide*, *heidijn*, *heil*, *heilich*, *heimelic*, *reise*, *weide*). Doch bij verscheidene woorden kan men den *ee*-vorm niet geheel als onoorspronkelijk verwerpen: zoo misschien in *ghevreescen*, *leden*, *dreghen* (naast de *ei*), en vrij zeker in *bede* naast *beide*, *rene* naast *reine*, *sceden* naast *sceiden*. Soms schijnt zelfs de *e* méér kans te hebben op oorspronkelijkheid dan de *ei*: zoo bij *clene*.

3°. in rubriek *c* de vormen *ghemene*, *meenen*.

Zooals men ziet zijn dit over 't algemeen de Hollandsche vormen, met mogelijke afwijkingen naar den Vlaamschen kant.

XI. De *ie* vertegenwoordigd door *e*, *ee*.

Reeds lang heeft 't de aandacht getrokken, dat bij Stoke in sommige woorden, naast den regelmatigen klank *ie*, ook een *e*, *ee* wordt gevonden. Men noemt dan: het relatief en demonstratief *de*, ook in zijn verbogen naamvallen; het interrogativum *we*; verder *dre*, *vreent* en onder voorbehoud *Vresen* (zie beneden blz. 70). Men zou hier nog bij kunnen voegen de vormen *Dederik* en *Zerikzee* — hoewel in 't laatste woord de *ie* misschien van anderen oorsprong is: Dornseiffen althans vindt in dit woord den naam *Sigeric* terug (Nomina geographica Neerlandica dl. I blz. 65).[1])

[1]) *Peter(nelle)* en *Pieter(nelle)* kunnen buiten bespreking blijven: *Peternelle* kan de Latijnsche vorm zijn. De *e* is uit hs. A. Over *eertien* enz. zie men blz. 71.

Vooraf dient opgemerkt, dat het verschijnsel zich niet tot Stoke bepaalt. Van Helten noemt in zijn Middelnederlandsche spraakkunst, behalve eenige meer algemeen in gebruik zijnde voorbeelden als *spegel* en *deerne*, ook *vreent* in Reinaert II (vs. 5139 en 5289; zie § 25), en in de Addenda bovendien *kesen* (Rinclus 45, in 't rijm), *preester* (Middeleeuwsche Rechtsbronnen der stad Utrecht, uitg. Mr. S. Muller, I 83), *deester* (Dietsce Lucidarius vs. 3314, in Blommaert, Oudvlaamsche Gedichten, III 1—74), en bovenal, in de reeds genoemde Utrechtsche Rechtsbronnen I, passim *de*, *dees*, *deer*, *dre*, *dreen*. Ik vond nog in de keur van Willem II aan Middelburg, a° 1254, tweemaal *hemleden* (zie Oorkondenboek van Holland en Zeeland I 310 vlgg.) en in een keur van Floris V aan Aleide, dochter van Vranken Stoep, a° 1269, driemaal het relativum *de*, *dee*, en eenmaal *Deric* (zie t. a. p. II 83 vlg.) De Vlaamsche eigennaam *De Vreese* is zeker een voorbeeld van hetzelfde verschijnsel [1]). Zonder twijfel zullen er meer dergelijke vormen gevonden worden.

De vraag is nu: hoe treedt het verschijnsel op, als algemeene wet: *ie* = *ee*, of in den geest van de vroeger behandelde wisseling van *oe* met *o*? De tot nog toe bekende voorbeelden maken het laatste waarschijnlijk. Wellicht moet men denken aan sporadische overblijfselen van Frieschen invloed in Holland en Zeeland: de *e* komt nog véél voor in de Noord-Hollandsche namen van vóór 1200, door Gallee uit het Cartularium Egmundense verzameld (Tijdschrift Ned. taal en letterk. XXIII blz. 102).

---

[1]) Misschien mag men ook wijzen op den vorm Dederik, door Douza steeds gebruikt in de aanteekeningen en opschriften van zijn uitgave der Kroniek. Maar het is even goed mogelijk, dat Douza, den vorm *Dederik* zesmaal in zijn handschrift (C) tegenkomende, dezen voor zeer bizonder oud en echt gehouden, en daarom gebruikt heeft.

Ik keer nu tot Stoke terug. Cosijn heeft indertijd het relativum *de* uitvoerig besproken in de Taal- en Letterbode (VI blz. 276). Na zorgvuldige rangschikking en behandeling van alle gevallen, die hij vond in den druk, dus in handschrift A, besluit hij:

„Het vraagstuk of de vorm *de* bij Stoke aan den schrijver, dan wel aan den copiïst Wouter te wijten is, ... kan alleen opgelost worden door een grondige bestudeering der andere handschriften."

Dit onderzoek nu brengt het volgende aan 't licht.

1°. Het pronomen (relat. of dem.) *de*, in dezen vorm, komt in hs. A 687 maal voor, terwijl men den vorm *die* in ditzelfde handschrift maar 247 keer vindt. Den vorm *deen* treft men in A 32 maal aan, naast 93 keer *dien*. De dat. fem. *deer* komt er tweemaal voor (III 775, V 88), naast driemaal *dier*.

De beide andere handschriften en de fragmenten echter vertoonen zoo goed als geen sporen van de *e*. Alleen in hs. B is één plaats aan te wijzen met *de* als relatief.:

Maer somighe dinc mach ic tellen,
De den grave Florens gevellen (IV 245).

Dit is geheel onvoldoende om aan Stoke een pronomen *de* toe te schrijven. [1])

2°. Het interrogativum *we* wordt eenmaal gevonden in A (III 432); ABC *wie, wien* vindt men minstens 19 keer, zoodat deze laatste vorm zeker de oorspronkelijke is geweest.

3°. De vormen *dre, dreen* komen *buiten rijm* (de rijmen behandel ik straks afzonderlijk) 20 maal voor in A. B en C schrijven hun getallen bij voorkeur in Romeinsche cijfers, overigens toonen ze 9 maal de *ie*, *nooit* de *e*. Viermaal vindt men buiten rijm ABC *drie*.

---

[1]) In B I 1053 „*De* nam Ghertruden te wive" is blijkbaar het slot van 't woord *dese* weggelaten, A en C toonen althans dit pronomen.

4°. *Vreent* komt *buiten rijm* 22 maal in A voor, naast 30 maal *vrient* met B en C mede. De beide laatste hebben nooit de *ee*. Ook voor dit woord vergelijke men beneden nog de rijmen.

5°. De naam *Vresen* wordt reeds door Cosijn onder voorbehoud als voorbeeld opgegeven. Inderdaad kan de *e* hier uit een in open lettergreep staande *i* zijn voortgekomen: het woord komt in oude geschriften met een korte *i* voor, en ook vindt men vaak de korte *e*, juist in de alleroudste bronnen. Het Chronicon Egmondanum heeft eveneens altijd *Fresones*, overigens een jongere vorm, blijkens den uitgang. (Zie over oorsprong en oude vormen van den naam: Siebs in Paul's Grundriss der Germanischen Philologie I pag. 1153).

De vorm *Vresen* hoort thuis in A: hij komt daar buiten rijm 29 maal voor naast passim *Vriesen*, in B en C ziet men hem nooit. Men vindt daarenboven minstens 38 maal ABC *Vriesen*, zoodat voor Stoke deze laatste vorm moet worden aangenomen. (Zie ook de rijmen).

6°. Bij *Diederic* is de verhouding anders. Den vorm met *e* vindt men voornamelijk in B^1, die hem 8 maal gebruikt[1]) tegenover 2 maal de *ie*. Verder vindt men hem 6 maal in C: 3 maal met B^1 samen (zie de noot) en 3 maal alleen (I 415; II 1159; V 587). De andere afschrijvers vertoonen slechts *ie* of *i* (A heeft vaak *Didric*).

Hier heeft de *e* dus wel eenige kans op oorspronkelijkheid. Hs. C althans zal de *e* uit zijn origineel hebben overgenomen: het is niet te denken, dat hij zoo zelden zijn *eigen* vorm zou hebben gebruikt (vgl. zijn eigen vorm *burch*, die sterk in de meerderheid is). Doch als de *e* van Stoke afkomstig is, treft het toch wel zonderling, dat hs. A

---

[1]) I 327 (met C), 347 (met C), 401 (met C), 495, 504, 779, 1024, 1059. B^1 heeft ook vaak *Dirc*, C ééns (I 1036).

er geen spoor van bewaart, waar het elders zoo veel ouds te zien geeft en zoo weinig blijkt te hechten aan consequentie.

7⁰. *Zerikzee* is een vorm, dien C 46 maal gebruikt, B 4 maal[1]) en A nooit — het laatste handschrift heeft gewoonlijk *Sirixe*, *Cyrixe*. Slechts éénmaal (IV 1070) vindt men in alle handschriften den *ie*-klank.

Het is waarschijnlijk — bijna zeker — dat C hier zijn eigen vorm geeft. Doch de *e* van B^1 en B^3 behoeft dan verklaring. Den vorm aan Stoke toe te wijzen, schijnt met het oog op A en C niet raadzaam: A zou hem wel bewaard, C zou hem véél vaker vervangen hebben.

N.B. De vormen *veertien* en *veertich* worden *nergens* gevonden, wèl *viertien*, *viertich* (II 379, VIII 678 in A, waar B en C Romeinsche cijfers gebruiken; X 470 ABC; en nog eenmaal BC, waar A cijfers heeft). Dus zelfs deze voor ons gewone *ee* zal voor Stoke moeten vervallen.

Het rijmonderzoek brengt nog de volgende feiten:

Voor zoover de besproken woorden in 't rijm voorkomen (dat doen alleen *drie*, *vrient* en *Vresen*), rijmen zij uitsluitend — in 't geheel 80 maal — op woorden met vaste *ie* (*gescie*, *verdient*, *verliesen* enz.), of zelfs op *mie* = *mij* en *wie* = *wij*; en op *hi*.[2]) Van deze laatste soort rijmen vindt men de volgende voorbeelden:

ABC *drie: mie* VII 133; IX 631;
A *dre*: *mie* BC *drie*: *mie* VIII 469;
A *dree*: *mie* BC en Clarisse *drie*: *mie* III 1375;
ABC *drie*: *wie* I 1130;
BC *drie*: *hi* (A *viere*: *hi*) III 580.

Dit wijst, evenals het onderzoek naar de *e*-vormen buiten rijm in 't algemeen reeds deed, op een *ie* bij Stoke.

---

[1]) 3 maal B^3, eenmaal B^1.

[2]) In hs. A wordt aldus 9 maal een onzuiver rijm gevormd.

Misschien mag men de rijmen van handschrift A *heet* (impf.): *siet* (I 1075) en *gheviel*: *weel* (BC *ghevel*: *wel* VI 103) aanhalen om zelfs een *vrij vaak* voorkomen van de *ee* = *ie* in het dialect van Wouter den Clerc waarschijnlijk te maken.

Echter dient men de aandacht te vestigen op nog enkele rijmen, die moeilijkheid opleveren. Het zijn:

1°. AB Men trac de (B die) luden *bi dreen* (*B drien*) *bi tween* (: *steen*).

C Men trac die lude *bi twee*n: *bi drien* (: *steen*). (Boek 1X vs. 318).

C heeft hier de natuurlijkste lezing, en voor die lezing is in *drien* een *ie* = *ee* noodig. Doch daar tegenover staat: ten eerste dat A, indien C's lezing uit Stoke stamt, van dezen wèl den vorm die daar te pas kwam, maar niet de lezing zèlf heeft overgenomen, zonder motief en slechts met nadeel voor den stijl; en ten tweede, dat men ook VIII 180 ditzelfde *bi drien* (A *dren*) *bi tween*: *steen* vindt, en dan in alle volledige handschriften alsmede in het fragment van Serrure.

2°. AB *bedrieghen*: *lieghen* C *bedreghen*: *lieghen* (VII 222). C kan bij ongeluk aan *bedreghen* = *bedreigen* gedacht hebben (zie *dreighen*, pag. 61), doch ik moet erkennen, dat dit in den samenhang slecht te pas komt.

3°. C *sceden*: *bereden* B *sceden*: *berieden* A *scieden*: *berieden* (VIII 249). Het zwakke imperfectum van *sceiden* is bedenkelijk. Echter komt het laat-middelnederlandsch vaak voor (vgl. Van Helten Mnl. Spraakk. blz. 250 § 182*), en C is geschreven in 1390 en kan het dus wel gebruikt hebben.

4°. Misschien ook III 1009:

AB Clar. Pottevine ende Henewiere
Quamen alle *met haren hiere* (C *met haer hiere*).

De lezing van C schijnt natuurlijker, doch is niet overeenkomstig de werkelijkheid: Margareta kwam zelf niet mee (III 1076—1085). Wil men historisch nauwkeurig zijn,

dan schiet er niet veel anders over, dan voorloopig — tenzij men de plaats bedorven verklaart — in dat *hiere* het woord *here* (leger) te zien. Doch al bleek deze zeer verdachte opvatting ten slotte juist, dan nog zou men hier de wisseling van *ie* en *e* niet op gelijke lijn kunnen stellen met onze andere voorbeelden: hier is een *ie* geschreven in plaats van een oorspronkelijke *e*. Eerder moet men dan vermoeden, dat Stoke *Henewere*: *here* heeft geschreven, en aldus een *e* > *ie* gerijmd heeft op de *e* van *here*. Doch ook deze veronderstelling rust op zeer losse gronden (daar alle hss. de *ie* vertoonen), en doet ten slotte niet eens veel ter zake: immers *Henewiere* is een bastaardwoord en 't kan niet van veel gewicht zijn, als men hier eens een anderen klank vindt dan den gewonen.

Deze vier rijmen geven dus alleen aanleiding tot afzonderlijke bespreking, *niet* tot herziening van de gevolgtrekkingen, die we tot nog toe hebben gemaakt.

Alles samenvattende kan men aangaande de *ee* = *ie* veilig aannemen, dat Stoke de *ie* schreef in *die*, *wie*, *drie*, *vrient*, *Vriesen*, *viertien;* vermoedelijk eveneens in *Zierikzee;* de *ee* kan hoogstens oorspronkelijk zijn in *Dederik*.

XII. *Ie* en *uu*.

Het materiaal wordt hier gevormd door de woorden: *liede*, *dietsc*, *(be)dieden*, *diere*, *vier*.

Het laatste woord komt slechts éénmaal met *u* voor, en wel in een *u*-rijm (IX 355: ABC *ten vure*: *ten mure*). Overigens vindt men 8 keer ABC *vier*,[1]) waarvan tweemaal rijmend op vaste *ie* (IX 917, 1080 *sciere*: *viere*). Voor Stoke moet men dus *vier* aannemen.

Bij *diere* hoort de *u*-vorm in B[1] thuis, terwijl A en C

[1]) VIII 1283 hebben B en C *vier* in plaats van A's lezing *hier*.

daarnaast telkens de *ie* vertoonen (I 610, 618, 941); bovendien vindt men buiten rijm nog ABC tweemaal *diere*, en in rijm denzelfden vorm driemaal tegenover een vaste *ie* (ABC I 606 *diere*: *maniere;* I 676 *id.;* III 844 *diere*: *saudeniere*). Voor Stoke is dus tot *diere* te concludeeren; voor den anderen vorm bestaat geen grond.

Dieden is eveneens de gewone vorm in de drie handschriften: men vindt hem ABC buiten rijm vijfmaal, benevens tweemaal in A, waar BC ons in den steek laten. Onder de rijmen echter trekt de aandacht het vrije rijm ABC *beduden: luden* (II 531). Misschien is het oorspronkelijk, te meer daar Stoke waarschijnlijk den vorm *luden* even vaak als *lieden* gebruikt zal hebben (zie beneden), doch dan blijft het toch een uitzondering. Immers men vindt ook viermaal ABC *bedieden*: *lieden*, en bovendien 5 rijmen van *dieden* op een vaste *ie* (II 282; III 1154; VI 449; VIII 1311; X 210), zoodat het vaststaat, dat Stoke in 't algemeen *bedieden* zei.

Bij *dietsc* echter is de verhouding andersom: 7 maal treft men ABC *duutsc* aan, éénmaal slechts ABC *dietsc* (IV 69). Verdere plaatsen zijn nog:

I 708 A *duutsc* BC *dietsc*;

II 642 A *dietsch* BC *duutsch*;

VIII 847 A *dietsc* B *duutsch* C *dutsch.*

De vorm *Duutsc* wordt I 300 gebruikt van 't „Duutsche lant over Rijn", en II 715 van de „Duutsche heren", d. z. de ridders der Duitsche orde, doch overigens is het *duutsc* tegenover *walsc* (ABC I 83, 227, 236, 404; II 378; waarschijnlijk ook A I 708, en zeker BC VIII 847).

De rijmen kan men hier niet te hulp roepen, daar zij natuurlijk ontbreken; en vergelijking met dialecten van thans levert niets op, daar het woord „Dietsch" uitgestorven is. Er valt dus voor Stoke niet veel te beslissen, doch op grond van het voorhanden zijnde materiaal moet men voorloopig *duutsc* aannemen, misschien af en toe *dietsc.*

Thans blijven *liede* en *lude*, beide in alle handschriften ruim vertegenwoordigd: in A 104 en 78, in B 67 en 114, in C 133 en 43 maal. Men zou de volgende opmerkingen kunnen maken:

1°. C gebruikt IV 715 *lieden: huden*, ondanks zijn gewone nauwkeurigheid bij de rijmen. Verder vindt men onder de talrijke combinaties die bij dit woord voorkomen, *nooit* AB *liede* C *lude*. Misschien geeft C dus aan *liede* de voorkeur, wat echter met 't latere Delflandsch niet in overeenstemming is: in den tijd van Huygens en ook nu vindt men daar den vorm „luy". (Te Winkel Tijdschr. XVIII blz. 170.

2°. B^2 schrijft VIII 587 *lude: miede*. Het heele handschrift vertoont nooit allèèn de *ie* naast AC *u*, vààk daarentegen de *u*, waar A en C *ie* schrijven. Misschien is dus voor de B's *u* gewoner (vgl. *dure* in B^1).

Mag men deze veronderstellingen maken, dan trekt 't de aandacht, dat A, B en C toch vaak overeenstemmen, meest in den vorm met *u*, doch ook in *liede*. Buiten rijminvloed vindt men 30 maal ABC *lude* en 13 keer ABC *liede*, het eerste vooral naar 't eind toe heel vaak. Wat de rijmen betreft, ziet men daarentegen, dat de *ie*-rijmen sterk de overhand hebben: *liede* rijmend op *miede*, *ghesciede* en andere woorden met vaste *ie* vindt men 51 maal (ABC), en daartegenover staan als rijmen met vaste *u* slechts vier:

ABC III 157 *luden: Muden*;
AB IV 715 *luden: huden* (C *ie*: *u*);
ABC V 104 *Muden: luden*;
ABC VIII 136 *luden: Arnemuden*.

Doch woorden op *-uden* zijn in 't Nederlandsch schaarsch te vinden. Stoke rijmde *liede* blijkbaar gemakkelijk op woorden met *ie*; maar als hij in zijn proza naast *liede* even vaak *lude* gebruikte, dan zouden zijn rijmen dat toch niet duidelijker toonen dan hier 't geval is. En daar zooeven, bij de ABC overeenstemmende plaatsen buiten rijm, de

vorm *lude*, waarschijnlijk buiten toedoen althans van hs. C, de meerderheid bleek te hebben, kan men voor Stoke met vrij wat waarschijnlijkheid *beide vormen* aannemen.

XIII. De Germaansche *io* in *(n)emmer* en *(n)ummer*.

De meest algemeene vorm is *(n)emmer*: hij komt ABC 33 maal voor. Verder vindt men in A 14 maal, in B 12 maal *(n)ummer*, in C 5 maal en in B eens *nimmer* — bijna alle naast *nemmer* in de andere handschriften. Waar de *u*-vorm in A vandaan komt, schijnt raadselachtig, in verband met zijn vorm *lettel* e. a., doch men kan voor Stoke bezwaarlijk iets anders dan *nemmer* aannemen, wegens de sterke overeenstemming in de handschriften.

XIV. Vocalen voor *r* + consonant.

Het materiaal is hier uitgebreid genoeg, doch het onderzoek wordt op twee wijzen bemoeilijkt:

1°. door het veelvuldig gebruik van het teeken ', dat van alles beduiden kan.

2°. Door de omstandigheid, dat de klank voor *r* door de spelling altijd slechts bij benadering wordt weergegeven, waarvan ongetwijfeld weifeling en zwevende spellingwijze 't gevolg zijn geweest.

De woorden vervallen in de 4 bekende groepen:

a. met oorspronkelijk *ar* + *cons* of *ar* + *dent* zonder verlenging, beide *niet* beïnvloed door umlautsfactor;

b. met oorspronkelijk *er* + *cons.* of *ar* + *cons* gevolgd door umlautsfactor, of *er* (*ar* + uml.) + *dentaal* zonder verlenging;

c. met oorspronkelijk *ar* of *er* + *dentaal*, in de woorden waarin reeds in het Middelnederlandsch een verlengde vocaal voorkwam;

d. met oorspronkelijk *or* + *dentaal*.

Gaat men na hoe deze groepen in onze handschriften en fragmenten vertegenwoordigd worden, dan blijkt voor ieder der vier het volgende.

Groep a.

ar + *cons.* (in de woorden *arbeit*, *arg*, *arm*, *armborst*, (*Arnemuden*), *harde*, *harnasch*, *hart* (adj.), (*Margriet*), *marc*, *scarp*, *starc*, *swart*, *warf*) vertoont zich:

in hs. A *met* (*B en*) *C mede* bijna steeds als *ar*; in dit handschrift *alleen* vaak als *er* (*erm* IX 681, *ermborst*, *herde*, *hernasch*, *scerp*, *sperwaer*, *swert*, e. a.).

Uitzonderingen (buiten rijm):

A *starc* BC *sterc* I 1200;

A *harde* BC *herde* IV 167;

in hs. B gewoonlijk met C samen als *ar*, maar toch tamelijk dikwijls als *er*, ook alleen. Zoo bv. VII 701 en 1149 *Ernemuden*. Verder soms met verlenging *staerc* e. a. (B^2), vgl. groep *b*;

in hs. C als *ar*.

Uitzonderingen (buiten rijm):

AC *herde* B *h'de* II 1361; IX 1376;

ABC *mercgrave* (zie de overeenstemmende plaatsen);

in het fragment van Clarisse als *ar* in *arm*, *Margriete*, doch daarentegen als *er* in *herde* (III 1043, 1295);

in het fragment van Bormans als *ar* in *harde*.

Groep b.

er + *cons.* of *ar* + *cons.* gevolgd door umlautsfactor (in de woorden: *berch*, *bescermen*, *dwers*, *erre*, *erve* enz., *herberghe*, (*Herman*), *herte*, *hertoghe*, (*kerke*), *clerc*, *merren*, *smerte*, *sterken*, *sterven*, *werc*, *werken*) wordt vertegenwoordigd:

in hs A door *er*.

Uitzonderingen (buiten rijm):

A *dwars* C *dwers* (B ') VIII 350;

A *harte* B *herte* (C ') IV 1105;

A *ghevarwet* BC *gheverwet* VI 248;

AC Clar. *ontfarmich* III 1153;

A *ontfarmich* B *ontfermich* (C ') VII 630; [1])

in hs. B onregelmatig door *er* en *ar*; verder soms met een vreemde verlenging *cleerc*, *dweers*, *weerc* e.a. (B^2 en B^3; doch bij dezen laatste vergelijke men de algemeene verwarring van korte en lange vocalen op blz. 32 vermeld);

in hs. C vaak door *ar*, doch niet in alle woorden. Zoo vindt men altijd *berch*, *erve* enz., *clerc*, *merren*, *verwerren* (BC na IV 290 r. 11) e.a., doch naast *merken* soms *marken* (IV 79, V 1041), naast *Herman* eenmaal *Harman* (IV 316), naast *Merwede* ook *Marwede* (VIII 978); en vaker *barnen*, *harte*, *hartoghe* (het laatste I 1056, IV 259, 755; V 499, anders gewoonlijk *h' toghe*).

in het fragment van Clarisse door *er* in *erven*, *bederve*, *sterven*, doch door *ar* in *ontfarmich* (III 1153 met AC);

in het fragment van Bormans door *er* in *erre*, *merren*. *Groep c.*

ar en *er* + *dentaal* (in de woorden *baerde*, *bastaert*, *liebaert*, *vaert*; *aerde*, *haert* (= haard), *gaerne*, *naernste* (= ernst), *naerstelic*, *paert*, *staert*, *swaert*, *waert*, (adj. en subst.) *-waert*; en de eigennamen *Alaert*, *Godevaert*, *Lutgaert*, *Sivaert*, *Vlaerdinghen*, *Wolfaert*) wordt:

in hs. A: 1°. *aer*, gewoonlijk niet alleen (doch zie de uitzonderingen);

2°. *eer* (*veert*, *eerde*, *geerne*, *neernste* enz.);

3°. *er* (*erde*, *gerne*, *perde*, *swert* enz.);

4°. *ar* [2]), niet vaak, zie de rijmen en *enkele* andere voorbeelden);

---

[1]) De 3 laatste uitzonderingen moeten misschien verklaard worden als analogie naar een simplex. Zie Franck of *verf* en *barmhartig*.

[2]) De spelling *arde*, *parde* enz., en ook te *vierscarne* en dergelijke, is zeer gewoon in sommige keuren, b.v. in die van Willem II aan Zierikzee en aan Middelburg. (Oork. boek v. Holl. en Zeel. I blz. 245 vlg. en 310 vlgg.) In de laatste vindt men ook *erde*.

in hs. B. 1°. *aer*;
2°. een heel enkele maal *eer* (V 571 *Heerlem*);
3°. soms *er* (b.v. VI 797, X 643 *Vlerdinghen*);
4°. soms *ar* (IV 960 en elders met een bijgevoegde *e*);

in hs. C. *aer* (in overeenstemming met het Delflandsch *haard*, *waardig*, *kaars* enz., zie te Winkel, Tijdschr. XVIII bl. 16.

Uitzondering (buiten rijm):

ABC *te Bettenweerde* IX 703 (zie bij overeenstemmende plaatsen);

in het fragment van Clarisse: *paerde*, *vaerde*, *waert*, *-waert* (de beide eerste tegenover *eer* in A);

in het fragment van Bormans: 9 maal *Wolfaert*, verder *paerde*.

N.B. Tot deze rubriek kunnen ook gerekend worden vormen als *waert* (= *werd* imperf.), *begaerde* (= begeerde). Zij komen bijna alleen in rijm voor en worden dus bij de rijmen nader behandeld. Echter zijn de weinige plaatsen, waar zij buiten rijm gevonden worden, te zonderling om er niet afzonderlijk de aandacht op te vestigen. Het zijn:

C *gaerde* A *begherde* B *begh'de* VI 861;
C *begaerde* B *begh'de* A anders VI 890;
A *begaerden* BC *begeerden* II 203;
A *waert* (= werd) BC *w't* IV 1278;
AC *waert* (= werd) B *wart* IX 584;
A *te waerne* (= te weren!) BC *weren* IX 574;

waarbij men misschien ook zou kunnen noemen den gewoonlijk alleen in A voorkomenden naam *Waerden* (BC éénmaal *Keiserswaerden*), volgens Brill *Werden* aan de Roer (III 962, 972, 974, 978).

Bijgevolg vertoont ook hs. A deze geforceerde *ae*-vormen. En vergelijkt men daarmede de opgaven

omtrent de *eigenlijke* rubriek *-aer-*, dan valt het op, dat in dat handschrift vaak, en in dat handschrift *alleen*, de schrijfwijze *-eer-* voorkomt: geen der codices, geen der fragmenten vertoont die, zoodat men moet vermoeden een *eigen vorm* van A voor zich te hebben. Ik kom later op deze moeilijkheid terug.

Groep d.

or + *dentaal* (in *morder*, *nort(side)*, *porte*, *vorders* en dergelijke woorden) wordt in alle handschriften onregelmatig behandeld. A toont het minst vaak, C het geregeldst de verlenging.

Van de in de verschillende groepen genoemde vormen bepaalt *-er-* uit *-ar-* van groep *a* zich bijna uitsluitend tot hs. A; *-ar-* uit *-er-* van groep *b* bijna uitsluitend tot C; *-eer-* voor ndl. *-aar-* in groep *c* komt alleen in hs. A voor [1]); *-er-* en *-ar-* in diezelfde groep zijn misschien dikwijls slechts schrijfwijzen voor een verlengde vocaal [2]). Al deze vormen hebben dus *a priori* kans om *niet* tot het gesproken dialect van Stoke te hooren. Voor *ar* > *er* in C vindt dit vermoeden steun in de Delflandsche vormen *hart*, *mart*, *barnen* (Zie Te Winkel t. a. p.). De overige klanken: *ar* > *ar* (*arbeit* enz.), *er* > *er* of *ar* + *umlautsfactor* (*berch* enz.), *aer* > *ar* of *er* + *dentaal* (*baerde* enz.), *or* en *oor* > *or* + *dentaal* hebben veel méér kans op oorspronkelijkheid.

Zien we thans de *overeenstemming* in de handschriften. Zij komt buiten rijm voor:

1°. Minstens 43 maal in groep *a* (ABC *arbeit*, *arg*, *arm*, enz., zie blz 77).

N.B. Vreemd zijn de plaatsen:

---

[1]) Met verwaarloozing van B V 571 *Heerlem* en ABC IX 703 *te Bettenweerde*.

[2]) Vgl. de noot op pag. 78.

II 682 ABC *mercgrave* (naast I 986 ABC *marcgrave*); IX 914 ABC *gheherden* (vreemd als umlautsvorm voor een *r* + *dentaal*) [1];

2°. minstens 62 maal in groep *b* (ABC *berch*, *bescermen* enz., zie blz. 77).

N.B. ABC *argher* (III 503, X 513) zal analogie zijn naar den positivus;

3°. minstens 40 maal in groep *c* (ABC *baerde*, *bastaert*, *liebaert*, *vaert*; *aerde*, *haert* enz., zie blz. 78).

N.B. Uitzondering vormt ABC *te Bettenweerde* (IX 703);

4°. in groep *d*: 97 maal zonder verlenging, of zelfs met kort houden van een *o*, die in open lettergreep gestaan heeft;

139 maal mèt verlenging.

Bij deze overeenstemming der volledige codices *sluiten zich de fragmenten aan*, met uitzondering van het bij Clarisse voorkomende *herde* voor *harde* (III 1043, 1295; zie blz. 77).

De overeenstemming wijst dus in dezelfde richting als de vroeger behandelde *verschillen*, want de ABC voorkomende uitzonderingen op *ar* = *ar*, *er* = *er* en *aer* = *ar* of *er* + *dent.* zijn niet talrijk en niet gewichtig, de in dien zin overeenstemmende plaatsen talrijk. Voorloopig dienen we dus voor Stoke vormen aan te nemen als *arbeit*, *arm* enz.; *berch*, *bescermen* enz.; *baerde*, *vaert*, *aerde* enz., terwijl voor het al of niet verlengen van de *o* voor *r* nog niets kan worden vastgesteld. Het rijmonderzoek zal 't overige moeten doen.

In het rijm blijven in de meerderheid der gevallen groep *a* en *b* gescheiden, echter minder consequent dan bij de overeenstemming buiten rijm.

Men vindt:

---

[1]) De umlaut wordt ook gevonden in het zonderlinge en alleenstaande rijm *begeerden : gheheerden* (ABC VI 23).

1°. rijmen geheel in groep *a:*

ABC *starc*: *marc* VII 323;

scarp: *warp* (imperf.) IX 1019;

starc: *parc* IX 729, 731; [1])

en met afwijkingen in de handschriften:

A *arem: ontfarem* B *arm: ontfaerm* C *arm: ontfarm* II 924;

A *ontfarme: arme* B *ontferme: arme* C *ontf'me: arme* II 645;

AC *starc: marc* B *staerc: maerc* II 705;

A *sterc*: *marc* BC *starc: marc* III 105;

AC *starc: marc* B *sterc: merc* X 882;

A *warf* (= ophooging, werf): *warf* (= keer) B *weerf: werf* C *werf: werf* IX 625;

samen 9 rijmen;

2°. rijmen geheel in groep *b:*

ABC *erven: sterven* I 1224; III 1231; VI 1099;

ghewerke: kerke II 102; X 672 (A *ghewerke* bij ongeluk weggelaten);

erve: bederve III 1278; X 282 (BC *bed've*);

sterken: merken V 343, 406;

merre(n): *erre(n)* VI 454; VIII 1232;

sterke: werke VI 141 (B *w'he*);

merre(n): verre VI 811; IX 127;

derven: sterven VI 1036; IX 1109;

erre: verre VII 988; IX 890; X 579;

ghewerre: [2]) *verre* VIII 9 (A *v're*);

en met afwijkingen in de handschriften:

AB *herte: smerte* C *h'te*: *sm'te* V 741;

A *herte: smerte* B *harte: smerte* C *h'te*: *smerte* X 362;

BC *herten: smerten* A ontbr. VIII na 381 r 26;

---

[1]) Zie Franck, Etym. Wdb. op *park*.

[2]) Zie Franck op *war*.

A *clerke: kerke* BC ontbr. IV 435; X 1046;
AC *clerc: werc* B *cleerc: weerc* III 135;
A *clerc: werc* BC ontbr. X 1008;
A *kerken: merken* BC *k'ken: m'ken* X 328;
BC *kerke: merke* (w.w.) A ontbr. IV na 632 r. 12;
samen 29 rijmen;

3⁰. rijmen, waarin de beide groepen gecombineerd zijn:
ABC *armen: carmen* X 732;
starke: ghewarke IV 549;
starc: warc IX 541;
en met afwijkingen in de handschriften:
A *armen: carmen* BC ontbr. X 1008;
A *starke: ghewarke* BC *starc: warc* IV 550;
A *starc: werc* B *sterc: werc* C *starc: warc* VI 281;
AC *sterc: werc* B *starc: warc* IX 405;
A *sterc: werc* BC *starc: warc* IX 507;
A *swarte: herten* B *sw'te: harte* C *zw'te: herte* II 157;
samen 9 rijmen.

Blijkbaar viel het Stoke niet al te moeilijk om oorspronkelijk *ar* op oorspronkelijk *er* te rijmen. Met welken klank hij deze rijmen nu bedoeld heeft, is moeilijk uit te maken. C heeft tweemaal *er* tegen zijn overheerschend *ar*, A viermaal *ar* tegen zijn geprefereerden vorm *er*. Wellicht heeft Stoke nu *ar*, dan *er* geschreven [1]).

Alles samengenomen kan men echter blijven vermoeden, dat oorspronkelijk *ar* en *er* bij Stoke in 't algemeen nog zuiver werden gevoeld, al was de uitspraak misschien niet sterk verschillend.

De rijmen onder groep *c* vervallen in 3 soorten:

1⁰. rijmen geheel binnen de groep.

[1]) Nog trekken de aandacht de rijmen A *arghen: marghen* BC *erghen: m'ghen* (VI 507) en AC *te scaerne: Aerne* B *te scarne: Aerne* (VIII 129).

Het zijn er 64. Hiervan toonen 38 rijmen ABC *aer* (een enkele maal heeft een der handschriften hier het teeken ' in een van de rijmleden); de overige vertoonen alleen de gewone afwijkingen, reeds onder de verschillen der handschriften genoemd: A *eer* of *er*, B *ar*. Een paar maal heeft A *ar*, n.l. III 461 *start: wart* en II 525 *achterwaert: start*; ééns heeft C *wart* (VIII 709).

2°. een woord van de groep rijmend op een met verlengde of oorspronkelijk lange *a*.

Het zijn er 12; n.l.:

vaert: *ghescaert* AC IV 947 (B *vart: ghescart*); ABC VII 779;
vaert: onghespaert ABC V 749;
-waert: ghescaert ABC VIII 133 (B *w't*);
-waert: onghespaert ABC III 1035; VI 669;
waert: ghespaert ABC VIII 887 (BC *w't*);
A *Zivaert: onbewaert* BC: *onbejaert* I 914;
-waert: misbaert ABC II 560 (B *w't*);
-waert: vervaert ABC III 1104; IV 1280; VIII 400 (BC *w't*).

3°. opvallende rijmen (waaronder sommige feitelijk in 't geheel niet tot de groep behooren, doch door hun klank ermee verwant schijnen). Het zijn:

α. A *start: hart* (= hard) BC *staert: haert* VII 93;
AB *nederwaert: hart* (= hard) C *nederwaert: h't* IX 1035;

β. *Godevaert: waert* (imperf.) I 1197; II 57 (A *wart*);
vaert: waert (imperf.) II 972; III 535; V 101; VI 643. (B *w't*); IX 835 (C *v't*: *w't*); en met afwijking: VIII 1144 A *wert: vaert* B *wart: vaert* C *waert*: *vaert*; en IX 584 AC *waert: vaert* B *wart: vart*;
onvervaert: waert (imperf.) III 1545 [1]);

γ. *-waert: begaert* ABC II 1038, 1377;

[1]) III 483 leest men A *verswart: wert* (imperf.) BC *beswaert: wart*.

doch veel vaker met afwijkingen:

A *begeert: weert* B *begert: weert* C *begeert: waert* IV 809;

A *begeert: weert* B *begaert: waert* C *begeert: waert* VII 625;

A *swerde: begerde* B *sw'de: begaerde* C *swaerde: begaerde* VI 31;

A *veerde: weerde* (v. *weren*) B *veerde: vaerde* C *vaerde: waerde* VI 65;

A *verde: werde* (als boven) B *vaerde: w'de* C *vaerde: waerde* VII 487;

A *hov'den: weerden* (als b.) B *hov'den: waerden* C *hovaerden: waerden* VII 579;

A *swerden: werden* (als b.) B *sw'den: w'den* C *swaerden: waerden* VIII 915;

A *veerde: werde* (als b.) BC *vaerden: w'den* IX 827; [1])

δ. A *Bettenweerde: deerde* B *Bettenw'de: kerde* C *Bettenw'de: keerde* IX 1251;

ε. een paar rijmen met *gerne (gaerne)*, n.l.

A *gherne: tontberne* B *gaerne: tontbeerne* C *gaerne: tontbaerne* VI 127;

A *lanteerne: gherne* B *lanterne: gherne* C *lanterne: gaerne* IX 53;

A *gherne: tontberne* BC *gaerne: tontb'ne* VIII 920;

AB *gherne: tontberne* C *gh'ne: tonb'ne* IX 693;

(doch hiertegenover ook: A *Arne: garne* B *Arne: g'ne* C *Aerne: gaerne* VII 91, zie beneden).

We hebben voor groep *c*, op grond van verschil en overeenstemming in de handschriften, voorloopig een schrijfwijze *aer* gevonden, die men in 't algemeen houden moet voor een voorstelling der uitspraak *aer*. Heeft het rijmonderzoek nu daarin een verandering gebracht? De meerderheid der rijmen (sub 1 en 2) zeker niet. Doch in de

---

[1]) Vgl. ook in Wouters epiloogje *verteert: bedevaert*.

derde afdeeling der rijmen zijn er eenige, die te denken geven. Terwijl onder α en β waarschijnlijk een *aa* tot *a* verkort is (*nederwart*: *hart*, *start*: *hart*) of omgekeerd een *a* tot *aa* verlengd (*Godevaert*: *waert* enz.), vertoont γ een reeks van acht plaatsen, waar woorden uit groep *c* rijmen op zulke, die *zeker* regelmatig *eer* moesten hebben (vgl. passim *begeren*, *weren*, rijmen als *begeerde*: *deerde* IV 1291; *beghere*: *mere* II 640; *begheren*: *zweren* IV 527 en X 157; *beghere*: *were* X 95; *sceren*: *verweren* IX 1167; en nog andere.) [1]) Onder δ vindt men eveneens een *e*-rijm, en onder de rijmen met *gerne* vindt men verscheidene *e*-vormen (zelfs in hs. C *lanterne*). Zeker dwingen deze *uitzonderingen* ons niet om de uitspraak *aar* op te geven, doch zij verdienen wel eenige aandacht, ook in verband met de zonderlinge *ae*-vormen in hs. A, genoemd op blz. 79. Wijzen zij op een *e*-achtige uitspraak *in 't algemeen?* Daartegen pleit de schrijfwijze *ar* (die echter waarschijnlijk niet van Stoke is), de rijmen onder α en β (woorden uit de groep, rijmend op *hard* en *wart* imperf.), en de omstandigheid dat deze klank vaker als *eer* wordt geschreven. Doch onoverkomelijk zijn deze bezwaren niet, en alles samengenomen blijft de uitspraak *aar* van Stoke wel eenigszins twijfelachtig.

In groep *d* leiden de rijmen evenmin tot een resultaat als de overeenstemming der handschriften. Ook hier behoudt A 't meest de onvolkomen *o*, C 't minst.

XV. *Sel* naast *sal*.

De Hollandsche vorm *ic sel* komt voornamelijk in C voor

---

[1]) Echter ook met een vreemde afwijking;
AC *begerde*: *werde* B *begaerde*: *waerde* (v. *weren*) VII 1023;
A *weerde*: *deerde* BC *waerde*: *daerde* VII 849;
A *begeert*: *ghewert* BC *begaert*: *ghewaert* VII 909.

(zie boek VI en andere meer verspreide plaatsen); het tegenwoordig Delflandsch heeft dien vorm nog. In B vindt men hem af en toe, in A alleen VI 531. ABC *sal* is regel. In het rijm komt nooit de *e*-vorm voor, daarentegen vindt men:

ABC *sal: al* I 403; III 752; VI 660;
sal: gheval IV 1249; VII 289;
sal: ghescal VIII 55.
BC *sal: smal* A ontbr. IV na 632.

Voor Stoke mag men dus *sal* aannemen.

XVI. Umlaut.

De umlaut geeft geen aanleiding tot nader onderzoek: hij strekt zich niet verder en niet minder ver uit dan in alle westnederlandsche tongvallen. Het merkwaardigste punt in zijn gebied is nog het participium van werkwoorden als *dragen*, *slaan* enz. Men vindt buiten rijm 19 maal ABC *versleghen*, doch in A en B ook een paar maal *verslaghen*. De rijmen toonen, dat Stoke, als alle Middeleeuwsche dichters, beide vormen van nabij kende. Men vergelijke:

a. Vrije rijmen:
ABC *ghedreghen: versleghen* I 1265;
gheslaghen: ghedraghen IX 153, 159 X 360;
A *verslaghen: verdraghen* BC *e*: *e* V 417;
AC *versleghen: ghedweghen* B *a*: *a* VIII 1206.

b. Rijmen op vaste *e*:
ABC *versleghen: weghen* IV 489;
versleghen: ghelegen V 652; IX 738;
ontdreghen: weghen IV 1021.

c. Rijmen op vaste *a*:
ABC *verslaghen: waghen* IV 973;
verslaghen: jaghen VI 1136;

verslaghen: ghewaghen X 615;
verslaghen: claghen X 654;
ghedraghen: ghewaghen VIII 760;
BC *verslaghen: maghen* A *versleghen: maghen* VI 1003;
AC *verslaghen: vragen* B *versleghen: vreghen* III 1369.

XVII. Verkorting van vocalen.

Een korte vocaal ondanks het wegvallen van een stomme *e* in de volgende lettergreep vindt men het meest in hs. B, hier en daar ook elders, in de volgende vormen:

comt naast *coemt* passim;
lecht B I 735 *(: plecht)*; B I 1079 *(: secht)*; B II 93 *(: secht)*;
(ver)manden A VII 386;
nemt B VII 633, 688;
ontscepte B III 1088;
plecht B I 736 (zie boven), 979;
secht B I 1080 (zie boven); II 94 (zie boven);
sprect AB I 257; B II 25; III na 1580; V 348, 456;
tochde B VIII 1117;
vremt B II 806; III 73; AB III 863; B V 1245 (: *ghetemde*); VI 50; X 168;
wet (*wit*, imperat.) A VI 318; VII 841; B VIII 452; IX 114;
wrect B V 456;
in alle drie de handschriften *men verghets* VI 1126.

De ééne plaats, waar het kort houden van de vocaal ABC voorkomt, is natuurlijk niet voldoende om de eigenaardigheid in 't algemeen aan Stoke toe te schrijven.

Wat de verkorting van een oorspronkelijk lange vocaal betreft, zij komt het meest voor in hs. A, tenminste als men het eerste stuk van B^3, waar deze afschrijver kort en lang zonder onderscheid dooreen haspelt (zie hoofdstuk I blz. 32) uitzondert. Men vindt:

dref A 328;
dutsc C VIII 847;
ghelut (: *uut*) A VII 443;
ghemente A VI 1040; AC VII 307;
ghesuich A IV 1211 (: *crich* subst.); B IV 1210;
grondelos A II 644;
hus A III 1463; VII 497;
closter A II 1064;
crech impf. A IX 203;
crich subst. A IV 1210 (: *ghesuich*);
Kuc A IV 1198;
pinde B V 950; A VI 1179;
prisde A II 846; III 615; VII 46;
(*sin* (poss.) A bijvoegsel I r. 18);
scref A I 764; II 1;
smecten B IV 280;
swech B V 218; V na 661 r. 51;
tit A II 62;
ut A III 941, 1396, 1443; IV 1248;
viftien A II 62;
wich A II 19; III 363; IV 421.

Ook hier bestaat geen aanleiding om de verkorting aan Stoke toe te schrijven: de weinige voorbeelden buiten hs. A zijn daartoe te onbeduidend.

XVIII. Verlenging van vocalen.

Het meest trekt hier de aandacht de verlenging van de *i* voor gutturale of dentale *n*. Men vindt, meest in hs. A ('t 1e gedeelte van B^3 weer buiten rekening gelaten), het volgende:

beghijn A VII 731 (: *in*); IX 718;
gijnc A I 314, 1179 (: *dinc*);
ghewijn A VI 969 (: *in*); VII 1066 (: *iu*), VIII 1026; X 1022;

camerlijnc A I 987;
kijnt A I 549, 808, 840; II 1190; III 879; IV 55 (: *sint*); V 112; IX 449, 456, 457, 459;
mijn A I 48, 264; II 127; III 898, 977; IV 1353; VI 226; VIII 503;
sijn A I 2; II 333 (: *min*);
sijnt A III 880; VII 30; B VIII na 381 r. 41; A IX 458; bijv. II r. 18;
-sijns AB VIII 906; A IX 927; B X 210;
vijnt A II 1200;
wijnt A VIII 53, 67 (: *sint*), 636; IX 29, 32.

Ook de andere gevallen van verlenging bepalen zich meest, doch niet uitsluitend, tot A. Men vindt:
dijt A II 33;
geelde A IX 971;
Gherrijt A bijv. II;
lijchte A VI 182 (: *Ghisebrechte*);
maenden A IX 588, 590 (of begreep A hier niet?);
Rijchaert BC II 1026;
seende A V 987;
twijste A V 846;
windaes ABC IX 197, 199;
wijldijs A IX 825;
weel A V 1140; VIII 732, 920; IX 1295.

Ook deze verlenging van vocalen kan men bezwaarlijk als een eigenaardigheid van Stoke's taal opvatten. Misschien heeft hij inderdaad *windaes* geschreven, maar het rijm van A *lijchte: Ghisebrechte*, en het voorkomen van den vorm *Gherrijt* in het 2e bijvoegsel wijzen duidelijk op den afschrijver als bron van de voornaamste verlengingen.

HOOFDSTUK III.

HET CONSONANTISME VAN STOKE IN VERBAND MET DE AFWIJKINGEN IN DE HANDSCHRIFTEN.

Het consonantisme biedt veel minder stof tot opmerkingen dan de vocalen. Verwaarloost men het noodrijm *use: huse* (IX 677), dan blijft er geen andere merkwaardigheid, dan de wisseling van *ft* en *cht*.

De wisseling van *ft* en *cht*.

Het materiaal wordt gevormd door de woorden *achter*, *gichte*, *grachte*, *crachte*, *sachte*, *vichtien* enz. [1])

De eenige copiist, die een besliste algemeene voorkeur heeft, is B^2: hij schrijft, vooral als hij pas begint, 18 keer de *ft* tegenover de *cht* van de anderen. Overigens is de houding der afschrijvers niet duidelijk; men doet het best met woord voor woord na te gaan.

1°. *Achter* en *after* komen beide in alle handschriften voor. Zelfs vindt men tegenover elkaar viermaal ABC *after*

[1]) Vreemd is V 208 C *gheruft* AB *gherucht* en IV 1523 BC *ghecoft* A *ghecocht*.

(I 145; VI 681; VIII 127; IX 785) en tweemaal ABC *achter* (IX 647, 886). Als rijm is alleen te noemen A *tafter: lachter* BC *tachter: lachter* (V 1189). Vermoedelijk heeft reeds Stoke beide vormen gebruikt.

2°. *Gichte, ghifte.* Stoke kende den vorm met *ch*, hetgeen blijkt uit zijn rijm A *gichte: lichte* BC *ghifte: lichte* (VI 1204). Verder komt alleen voor A *gichte* BC *gifte,* buiten rijm (VI 1260); ABC *ghifte* VI 1232, en A *ghifte* (BC anders) III 887. Om den samenhang met *geven* kan men veronderstellen, dat ook de *ft* Stoke bekend was.

3°. *Grachte.* A en C hebben hier in den regel *ch*, B vaak *f*. Behalve een paar vrije rijmen, (ABC *crachte: grachte* IV 491; IX 367, en nog een paar, waar B de *f* vertoont) vindt men:

ABC *drachte: grachte* IX 300, 401, 409;
ABC *wachte: grachte* IX 312;
ABC *nacht: gracht* X 463.

Voor Stoke kan men dus in 't algemeen *grachte* aannemen.

4°. *Crachte.* Ook hier hebben A en C gewoonlijk de *ch*, B vaak de *f*. Verder vindt men buiten rijm of in vrij rijm ABC 10 maal *cracht*, nooit ABC *craft*. Eindelijk komen voor de volgende rijmen op vaste *cht:*

AC *cracht: vacht* (B *craft: vacht*) III 354; IX 963;
A *cracht: vacht* BC ontbr. X 118;
A *ontwracht: cracht* BC ontbr. III 937;
ABC *macht: cracht* IV 274; VII 379; VIII 106 (A *macht: macht*);
A *macht: cracht* BC ontbr. X 465;
BC *crachten: dachten* (A *machten: dachten*) V 705;
ABC *cracht: gheacht* V 758;
ABC *cracht: nacht* VI 751; VII 1105; IX 630; X 29;
ABC *bedacht: cracht* VIII 907;
BC *gheslachte: crachte* A ontbr. X na 777 r. 36;
(A *vercraft: macht* X bijv. II).

Ook hier schreef Stoke dus *cht*.

5°. *Sachte* of *sochte* staat alleen, zonder *ft* naast zich. Men vindt ABC *sochte* I 1144; ABC *sachte*, *sochte* II 1322, en de rijmen *dochter*: *sochter* (II 1298, 1368) en *ghevochten*: *zochten* (II 249).

6°. *Vichtien* enz. vertoont in den regel vormen met *f*, te verklaren uit de verwantschap met *vijf*. Verder vindt men A II 31 *vichtien* B *vijftien* C XV.

Alles samenvattende kan men zeggen, dat bij Stoke, op een enkele uitzondering na, de *cht* heerschte.

HOOFDSTUK IV.

STOKE'S TAAL. ZIJN AFKOMST.

De vorige hoofdstukken hebben met meer of minder zekerheid voor Stoke het volgende vastgesteld:

1. *a* bleef *a*, ook voor *r* + consonant (doch niet in die woorden met *r* + dentaal, waarin zij ook bij ons verlengd wordt).

   Voor *cht* en in het adverbium *of* werd de *a* tot *o*: *ghebrocht*, *of* enz.

2. *e* (of uml. van *a*) bleef *e*, ook voor *r* + consonant (doch niet in die woorden met *r* + dentaal, waarin zij *aer* (*aar*) wordt).

   In *ghinder* en *sinte* was de *e* tot *i* geworden, in *kennen* schijnt hij in 't algemeen bewaard te zijn gebleven. Voor *ng* (soms *nk*) was de *e* tot *i* geworden: *bringhen*, *ghehingen* e. a.

   De *ei* uit *e* voor *n* kwam *hoogstens* in een enkelen eigennaam voor (*Reinsborch*).

3. De *o* bleef (in *borch*, *op*, *dorren*, *connen* e. a.). Misschien stond naast *Torken* ook *Turken*, en kwam in enkele andere woorden dezelfde wisseling voor.

4. In *luttel* gebruikte Stoke den vorm met *u*. Ook schreef hij *brugghe*, *nutte*, *rugghe*, doch daarentegen vermoedelijk *dinken*, *dinne*, *pitte*, *stic*.

5. De Germaansche ô werd overal of bijna overal weergegeven door *oe*.
6. *ai* niet gevolgd door umlautsfactor werd *ee*, *ai* wèl gevolgd door umlautsfactor werd gewoonlijk *ei*, doch niet zonder uitzonderingen.
7. *io* werd *ie* (misschien *e* in *Dederik*).
8. *iu* werd waarschijnlijk *uu* in *duutsc*, doch *ie* in *dieden*, *diere*, *vier*. *Liede* en *lude* werden vermoedelijk dooreen gebruikt.
9. De *io* in ndl. *nimmer* was bij Stoke waarschijnlijk *e*. *Helt* en *hilt*, *vel* en *viel* zal hij dooreen gebruikt hebben.
10. Het praesens van *sullen* luidde *ic sal*.
11. *ft* was in 't algemeen *cht* geworden. Misschien gebruikte hij nu en dan den vorm *after*.

Twijfelachtig zijn gebleven:

1. de *i*. De overeenstemming der handschriften wees meest op 't bewaard blijven van de *i* (*besmit*, *ic bin*, *hitte*, *lichte*, *mis-* enz.), doch de rijmen toonden een buitengewoon groote vrijheid naar den kant van de *e*.
2. De verlengde vocaal voor *r* + *dentaal*. Terwijl de meeste feiten wezen op *aer* (met een uitspraak *aar*), waren er enkele, die aan een *e*-achtige uitspraak deden denken (de rijmen onder γ, ð, ε, en in verband daarmee de zonderlinge vormen *begaerde* te *waerne*, die ook in hs. A voorkomen, waar men ze in 't geheel niet verwacht).

De overige punten der klankleer vertoonden geen merkwaardige afwijkingen.

Wat nu de conclusie zijn moet aangaande Stoke's afkomst? De vrij *zekere* resultaten van ons onderzoek toonen, dat die taal *niet* zuiver Hollandsch is: echt Hollandsche vormen als

burch en *sel* bleken van den Naaldwijkschen copiist te zijn. Vlaamsch is zij ook niet: vormen als *siute*, *luttel*, en het overheerschen van de *ei* > *ai* gevolgd door umlautsfactor bewijzen dat. Was zij Zeeuwsch?

Wij hebben twee schetsen van Zeeuwsche dialecten, in den loop van het onderzoek reeds meermalen genoemd: „Klankleer van het Noord-Bevelandsch" (door A. Verschuur, 1902) en „Het dialect van West-Voorne" (door M. A. van Weel, 1904); en bovendien eene van het tot de Zuid-Hollandsche tongvallen gerekende dialect van Oud-Beierland (door A. Opprel, 1896). Nu blijkt, bij vergelijking van deze drie studies met de zooeven opgesomde caracteristica van Stoke, het volgende:

1. In de drie tongvallen treedt de *a* voor *r* + *cons.* vaak als *e* op, vaker dan waarschijnlijk bij Stoke het geval was: Noord-Beveland *ɐᵃɾəbɛ́ᵃit*, Goeree *erəbɛ̀id* Oud-Beierland *errəbaid* e. a. (Verschuur § 88[2]; Van Weel § 31; Opprel § 2[c]).

   Noord-Beveland en Goeree veranderen zoowel de *a* voor *cht* als die in 't adv. *af* in een *o*, Oud-Beierland kent hier de *o* alleen in *of* en soms in *zocht*. Daarentegenkomen in 't laatste dialect *-scop* en *och* voor (Verschuur § 86; Van Weel § 84; Opprel §§ 2[b], 6). Stoke staat dus hierin vrijwel gelijk met alle drie, voornamelijk met de beide Zeeuwsche tongvallen.
2. Het Oud-Beierlandsch heeft vermoedelijk in meer woorden de *i* voor *e* (Opprel §§ 3, 8). De beide andere toonen geen noemenswaard verschil met Stoke (Verschuur § 91 vlgg.; Van Weel § 38 vlgg., § 48 vlgg.) [1]).
3. De drie dialecten vertoonen vaker *u* voor *o* dan we bij Stoke zagen: Noord-Bevelandsch *dŭɾᵊp* e. a., Goe-

[1]) Verschuur geeft Noord-Bev. *ɑᵊrtə* = mnl. *herte*.

reesch *sturəm* e. a., Oud-Beierlandsch *wurrəm* e. a. (Verschuur § 107; Van Weel § 76; Opprel § 13^b).

4. *Luttel* ontbreekt in de drie dialecten.
Voor de *u* als *i* zijn de opgaven aldus:
Noord-Bev. *brŭhə* (uitzondering), *rĭk*, *pĭt*, *stĭk*;
Goeree *briggə*, *nut*, *rik*, *dinnə*, *pittə*, *stik*;
Oud-Beierland, *brug*, *rik*, *pit*, *stic*.
(Zie Verschuur § 113; Van Weel § 88; Opprel § 14^b).
Stoke is dus waarschijnlijk alleen in *rugghe* meer Hollandsch, voor 't overige zijn zijn vormen gelijk aan die der dialecten.
5. Op Goeree hoort men in enkele woorden *o* voor *oe* (Van Weel § 81), de beide andere dialecten schijnen, zooals Stoke waarschijnlijk ook, alleen *oe* te kennen.
6. *Ai* niet gevolgd door umlautsfactor wordt op Noord-Beveland en Goeree vaak *ə*, op Oud-Beierland *ee*. Volgt *i* of *j*, dan ontstaat *ai*: Noord-Bev. *drĕ^{a}ihə* enz., Goeree *heijləg* enz., Oud-Beierland *aigə* enz. (Verschuur § 138, 139; Van Weel § 93—97; Opprel, § 20, 21). De Zeeuwsche *ie* komt bij Stoke niet voor, en wat de *ai* + umlautsfactor aangaat onderscheidt hij zich van onze dialecten door het gebruik van sommige vormen met *ee*.
7. Van een *ee* voor *ie* blijkt niets, evenmin als bij Stoke („Dederik" dan misschien uitgezonderd).
8. De opgaven voor *ie* naast *uu* luiden:
Noord-Bev. *Düs*, *dīĕ^{ə}rə*, *vie^{ə}r*;
Goeree *Düsch*, *bedüjə*, *dīərə*, *vīər*;
Oud-Beierland *bədòije*, *dier*, *vier*.
(Zie Verschuur § 105; Van Weel § 102, 103; Opprel § 24).
In *bedieden* is Stoke dus meer Vlaamsch, verder is er geen verschil.
9. *Nimmer* vond ik niet. In de redupliceerende imperfecta heerscht algemeen *ie*, de oude vormen *helt* en *vel*,

die bij Stoke nog voorkwamen, zijn nu verdwenen.

10. Op Goeree zegt men (ik) *za^{el}*, op Oud-Beierland (ik) *zel* (Van Weel § 203; Opprel § 2^{a}). Stoke is hier dus minder Hollandsch dan het Oud-Beierlandsch van thans.
11. Van *ft* geen spoor meer, behalve in vormen, waar de anologie de *f* bewaarde, zooals in de getallen met *vijf* samengesteld. Deze Friesche klank schijnt hoe langer hoe meer verdwenen te zijn. Trouwens, bij Stoke vonden we hem ook niet vaak.

Wat Stoke's twijfelachtige punten betreft, ziet men dit:

1. De *i* wordt over 't algemeen *niet* tot *e* (Verschuur § 100—103; Van Weel § 58—61; Opprel § 9^{a}) [1]), zoodat Stoke in dit opzicht waarschijnlijk meer aan den Vlaamschen kant staat.
2. Ons *aar* + *dentaal* is op Noord-Beveland en Goeree zonder uitzondering *ær*, en de oorspronkelijke Germ. *ē* heeft dienzelfden klank. Voor het Oud-Beierlandsch geeft Opprel *ae*, een klank, dien hij omschrijft als *a^{e}* (Verschuur § 89, 94; Van Weel § 33, 51; Opprel § 2^{c}; 8^{c}). Hoe Stoke hier ten opzichte van onze dialecten gestaan heeft, is moeilijk uit te maken; waarschijnlijk zeide hij den Hollandschen klank *aar*, doch zeker is dit niet, en in ieder geval zijn er uitzonderingen aan te wijzen.

Verscheidene punten heeft Melis Stoke dus gemeen — of vrijwel gemeen — met de *drie* dialecten.

Van het Oud-Beierlandsch alléén scheidt hij zich naar den Zeeuwschen of Vlaamschen kant:

bij de *i* voor *e*, die hij minder vaak vertoont;

---

[1]) Opprel geeft wel een paar losse woorden: o. a. *hette*. Merkwaardig dat 't juist dit *Hollandsch* dialect is, dat de *e* 't meest toont.

bij *ic sal*, waar het Beierlandsch den Hollandschen vorm *sel* heeft.

Van alle drie de tongvallen scheidt hij zich naar dienzelfden kant in *clene*, en misschien enkele andere woorden met *ai* + umlautsfactor; verder in woorden als *dorp* enz. [1]); waarschijnlijk ook in 't vaker gebruiken van *e* voor *i*; eindelijk in *bedieden*.

Meer Hollandsch dan de beide Zeeuwsche dialecten is hij *waarschijnlijk* in zijn uitspraak van *aer* + *dentaal* (doch dan niet zonder uitzonderingen).

Meer Hollandsch dan alle drie vertoont hij zich in *rugghe*, en misschien door 't soms voorkomen van den vorm *after*.

Als men dus Stoke's taal Zeeuwsch wil noemen, dan is daar veel vóór te zeggen, doch dan dienen de beslist Vlaamsche, zoowel als de verrassend Hollandsche vormen, verklaard te worden. En dat kunnen zij zeer goed. Het is immers vrij zeker, dat het Zeeuwsch in den tijd van Stoke, toen de invloed van Holland nog niet zoo lang had gewerkt als nu, méér Vlaamsch zal geweest zijn dan de tegenwoordige dialecten van de streek. En aan den anderen kant kan men van een schrijver als Stoke, die uit hoofde van zijn betrekking zich meest in Holland ophield, verwachten, dat hij zich onwillekeurig Hollandsche klanken en woorden eigen maakte. Zoo kunnen nòch de Vlaamsche, nòch de Hollandsche vormen onze verwondering wekken.

Prof. Te Winkel heeft eens de meening uitgesproken [2]),

---

[1]) Doch 't Vlaamsch kent die wisseling *o*—*u* wel, alleen in andere woorden. Vgl. Te Winkel in Paul's Grundriss I 2. Auflage, Abschnitt V pag. 822.

[2]) Zie Dr. J. te Winkel. Het karakter en de staatkundige denkbeelden van Melis Stoke, in Historische Avonden (Groningen 1896) blz. 49.

dat Stoke uit Zierikzee geboortig zou zijn, op grond van de uitvoerigheid en de liefde, waarmee het beleg van die stad is behandeld, en de nauwkeurigheid, waarmee de streek beschreven wordt. Het onderzoek naar zijn taal spreekt die meening niet tegen, vormt eerder een steun ervoor.

STELLINGEN.

I.

De apocope van de onduidelijke vocaal was zeker op 't einde der 14e eeuw, en vermoedelijk al eerder, in de Hollandsche spreektaal een voldongen feit.

II.

Stoke, Rijmkroniek II 962, volgens Brill:

Sijn ghewade wart uutgedaen
Ende sijn lichaem ghesouten saen,

moet met de hss. B en C gelezen worden:

Sijn gheweyde wart uutghedaen
Enz.

III.

In Stoke, Rijmkroniek III 952/953, volgens Brill:

Ende liet hem daer gheweldich maken
Coninc van den Roomschen rike,

moet de oorspronkelijke tekst:

Ende liet hem daer gheweldich maken
Van den Roemschen coninerike

hersteld worden.

IV.

In Den Hertog, Nederl. Spraakk. 3e stuk (De leer van den samengestelden zin) moet de paragraaf over de beperkende tegenstelling (§ 19) vervallen in twee andere, n.l. één over de beperkende tegenstelling, en één over het tegenovergestelde van een gevolgtrekking.

V.

Dat de dichter van den eersten Reinaert in zijn dieren feodale typen teekende, geschiedde niet met een bepaalde bedoeling, maar onder invloed van de maatschappelijke toestanden, waaronder het gedicht ontstond.

VI.

De overeenstemming tusschen den inhoud van het Wilhelmus en de inzichten van den Prins vormt den besten steun voor de meening, dat Marnix de dichter geweest is. Het jaartal kan niet later gesteld worden dan 1569.

VII.

Door in Bilderdijk bovenal den bestrijder der moderne maatschappij te zien, hebben Gorter en Busken Huet hem eenzijdig beoordeeld.

VIII.

Het angelsaksische *ac* heeft alleen tegenstellende beteekenis, drukt niet, zooals Cosijn in zijn Aanteekeningen op den Béowulf (blz. 8) beweerd heeft, oorzakelijk verband uit.

IX.

In Béowulf vs. 15 is de lezing van het handschrift:

þæt hīe ǣr drugon aldor-lēase
lange hwīle,

te verkiezen boven de gissing *þā hīe* enz. (Béowulf, ed. Heyne-Schücking 8. Aufl.)

X.

Béowulf vs. 199 en 802 moet niet gesproken worden van een weglating van *þæt*, doch van een afhankelijken zin in den vorm van een hoofdzin.

XI.

Vrouw Venus in de Tannhäuser-sage is niet, zooals Grässe (Der Tannhäuser und der ewige Jude, 1861) meent, een „Wasserfrau", doch wel degelijk, zooals Grimm reeds dacht, de godin Holda.

XII.

Het begin van het Wessobrunner gebed is in zijn kern niet heidensch.

XIII.

De staatkunde van Holland onder Jan de Witt was nòch principieel decentraliseerend (Lefèvre-Pontalis, Jean de Witt), nòch principieel republikeinsch-centraliseerend (Naber, Gids 1888 IV). Zij was doorloopend opportunistisch.

XIV.

De Waalsche kerken hebben een Calvinisme vertegenwoordigd en verspreid, dat, hoewel in kern met het onze

niet verschillend, meer oog had voor tijdstroomingen en tijdsbehoeften, en minder gevaar liep zich in een uitsluitend dogmatische richting te bewegen.

XV.

De zedelijke schuld van Willem III aan den moord op Johan de Witt kan niet betwijfeld worden.

XVI.

Waar Rachfahl (Wilhelm von Oraniën, Einleitung VII) zegt, dat een geschiedenis van den afval der Nederlanden feitelijk identisch is met een geschiedenis van Oranje, daar onderschat hij de eigen kracht der volksbeweging, en overschat hij tot op zekere hoogte Willems invloed.

XVII.

Het voortdurende meeningsverschil tusschen Napoleon en Lebrun was in den grond der zaak een voortzetting van den strijd tusschen Napoleon en den koning van Holland.

XVIII.

De aard en de omvang der geografische wetenschap maakt reeds bij het middelbaar onderwijs aanstelling van afzonderlijke docenten in de geografie noodzakelijk.